

יציאת הערבים מאם אל-זינאת וטנטורה

ב - 1948

חלק ב

תיאודור כ"ץ

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת התואר מוסמך

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג להיסטוריה של המזרח התיכון

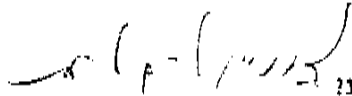
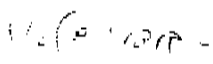
ספטמבר, 2002

פרק ה': עדויות הערבים על כיבוש טנטורה

בחלקיו הקודמים של הפרק עמדנו לא מעט על הפנים הרבות שיש לאירוע ההיסטורי הנמצא בבדיקתנו וכי לניסיון לשחזרו יכולות להיות זוויות שונות של בדיקה והתייחסות, כמו גם רמות שונות של ידע וקרבה אל האירוע הנבדק.

אנו ניגש עתה אל העדויות בעל-פה של המרואיינים הערבים בהקשר עם כיבוש טנטורה ומה שהתרחש בכפר לאחר הכיבוש, כאשר נוכחנו כבר בחשיבותם של מספר מרכיבים מרכזיים בפרשה שלפנינו. יש לבדוק את התייחסותם של המרואיינים הערבים אל אותם מרכיבים בסיפור וייתכן שיהיה אף מעניין לנסות ולהשוות את התייחסויות המרואיינים הערבים לאלו של היהודים בנושאים אלו.

בין הנושאים שראוי לשים אליהם לב במהלך העדויות שתוצגנה נמצא נקודות כמו:

- א. מדוע הותקף הכפר טנטורה?
- ב. האם ההתקפה על טנטורה הייתה בלתי נמנעת?
- ג. האם היה הכפר טנטורה ערוך ומוכן למלחמה?
- ד. האם קיבל הכפר טנטורה עזרה מבחוץ, בלוחמים ובנשק?
- ה. האם הייתה לתושבי טנטורה אפשרות להימלט מן הכפר בעת הלחימה?
- ו. האם כול הכפר טנטורה השתתף בלחימה?
- ז. האם לאחר כיבוש הכפר טנטורה וכניעתו נורו ונהרגו בו אנשים?
- ח. מקומו ותפקידו של יעקב אפשטיין במה שהתרחש בטנטורה, לפני, בזמן ולאחר הכיבוש.
- ט. האם הגיעו אזרחים יהודים לטנטורה תוך כדי הכיבוש ולאחריו ומה היה תפקידם?
- י. כיצד התנהלה קבורת חללי הכפר טנטורה ובמשך כמה זמן?
- יא. האם היו שוד וביזה בטנטורה בזמן ולאחר הכיבוש?

יב. כיצד יש להבין את פינוי הכפר טנטורה מכול תושביו לאחר כיבושו והאם היה הדבר

הכרחי?

בשאלות אלו ואולי גם באחרות, אותן כבר פגשנו בחלקים הקודמים של פרק זה ראוי שנעסוק, תוך כדי בדיקת עדויותיהם של הערבים, המהווים מעין מחצית שנייה של המרואיינים באירוע

הנבדק על ידנו. בפרשה כזו, שהיא הקרב בו נכבש הכפר ומה שהתרחש בו לאחר מכן - זוהי מחצית חיונית והכרחית, כדי ללמוד ולהבין כיצד נראתה התמונה מן העבר הערבי של המתרס. מרביתם המוחלטת של הראיונות עם ערבים בעבודה זו, התקיימו עם אנשים שהיו תושבי טנטורה בעת הקרב בו נכבש הכפר או עם אנשים שלא גרו בו דרך קבע, כמו אנשי ג'סר אל-זרקא למשל, אך שהו שם בעת כיבושו של הכפר. ישנם מקרים בודדים של ערבים שהיו, אמנם, תושבי טנטורה, אך מסיבות שונות לא היו בכפר בעת כיבושו אך היה בהחלט ראוי לראיינם, גם אם המידע שבידיהם על כיבוש הכפר עצמו נמסר על ידם כמקור שני בלבד, כמו המקרה הבולט של עבד אל-רזאק יחיא, ששמע על אירועי כיבוש טנטורה מפי הוריו ואחיו, אך בעצמו לא היה במקום באותה עת, או דודו יחיא מחמוד יחיא, אשר היה איש טנטורה, אך שהה ועבד באותה עת בטבריה, כמזכיר ראשי ונוטריון, ומסר למחבר את עדות השמיעה שלו טלפונית, ממה ששמע ולמד מאחיו ומבני אחיו.

במסגרת הרצון להרחיב את הידע על מה שהתרחש בטנטורה עוד בטרם הקרב וגם לאחר מכן, בעת קבורת חללי הכפר, רואיינו גם אחזים מתושבי פרידיס, כמו פואד חסן אל-הנדי (אבו-שריף), מחמד עבד אל-רזאק חצאדיה (אבו-ריאצי) ומחסן מראני (אבו-חסן). כן רואיינה גם סראיא ג'יב חנדקלו מג'ית, על מה ששמעה מהוריה ובני משפחתה אודות מה שקרה להם בטנטורה.

עדויותיהם של הערבים - לא בנקל נמסרו. מרבית המרואיינים הערבים הם תושבי ישראל ונראה כי אלמלא הפצרה מסיבית שהפעיל המחבר כלפי רבים מן הפליטים הפלסטינים של טנטורה לא נטו הללו לדבר מיוזמתם, מסיבות אחדות: ראשית, נאחזו רבים מהם חרדה ופחד, למראה סטודנט יהודי מבוגר, המבקש לחקור אותם על פרשת כיבוש כפרם החרב לפני כ- 50 שנים. רבים מהם לא נרגעו גם כשסיפר להם המחבר כי המטרה היא אקדמית גרידא ואין לדבר קשר כלשהו לממשלת ישראל, לשירות הביטחון הכללי, למעמדם כאזרחי המדינה או לכל נושא ועניין אקטואלי. רבים מהם חששו לדבר ואף אמרו זאת מדי פעם תוך כדי השיחה, מתוך פחד בלתי הגיוני, שעליהם לשקול היטב את דבריהם, שמא יבולע להם בעקבות שיחתם עם המחבר. דבריהם של המרואיינים הערבים הושפעו ביותר מן הפחד הזה לאורך כל השיחות. עד כדי כך היה חששם גדול שקיים, בעניינים מסוימים, הבדל מהותי בין מה שאמרו למחבר לבין דבריהם עם עיתונאים ערבים. דבר זה, ניתן להיווכח בו היטב אם עורכים השוואה בין דברי עבד אל-רחמאן דכנאש (אבו-פהמי) ומצטפא מצרי (אבו-ג'מיל) עם העיתונאים הערבים שראיינו אותם לבין מה שמסרו למחבר עבודה זו ועוד נבדוק עניין זה בפירוט נוסף בהמשך. מצטפא מצרי, אשר התחרט לאחר

הראיון על שהסכים למסור את שמו המלא והאמיתי ודרש בכול תוקף לא להזכירו בעבודה עצמה. רק לאחר זמן מה, כשנודע לו שגם אחרים מתראיינים – התרצה וויתר על דרישתו.

בעיה נוספת שצריך לציינה הוא אי הרצון הבולט של פליטי טנטורה, כמו גם פליטיהם של כפרים אחרים, לחזור ולהיזכר ביומם האחרון ובשעותיהם האחרונות בכפרם, וזאת מאחר והזיכרונות הללו קשים וחריפים ביותר ופעמים רבות, כאשר נעתרו ודיברו, נעצרו המרואיינים בדבריהם ולעתים אף נחנקו בדמעותיהם, ולא יכלו להתאושש זמן מה משום המראות של בני משפחותיהם שנהרגו, ששבו ועלו בעיניהם וגרמו להם להתרגשות רבה, או אף הזיכרונות על הנוף, הבתים והרכוש של משפחותיהם, שנתרו נטושים אחריהם משנאלצו לעזוב את הכפר. לא פעם התפתו המרואיינים להפליג בסיפורים על חייהם בכפרם בתקופה של טרם הכיבוש, על יחסיהם עם שכניהם היהודים ועל שיתוף הפעולה הממושך איתם לפני המלחמה והעדיפו לפרט ולספר קוריוזים מן התקופה הקודמת מאשר לתאר מה שהתרחש ביום כיבוש הכפר.

מאחר ורוב הגברים המבוגרים שנתרו חיים לאחר הקרב והכיבוש של טנטורה היו ביחד בשבי משך חודשים אחדים, נוצרו ביניהם, תוך כדי השהות המשותפת, גרסאות קרובות לגבי פרשיות ונושאים מסוימים, אודותיהם דיברו בעת המאסר המשותף.

המחבר עשה, בראיונות האישיים עם המרואיינים הערבים, כל מאמץ כדי לשמוע מכל אחד מהם את סיפורו האישי, תוך פגישה אישית עם האיש, כאשר בפגישה השתתף אך ורק מלווה שהכיר את האיש ואת מקום מגוריו של המרואיין, ואשר עזר, מדי פעם, אם היה צורך בכך, לתרגם דברים שהמחבר לא היה בטוח שהבין את פירושם עד תום.

הפגישה עם האנשים הייתה נערכת ללא כל הכנה אישית של המרואיינים וזאת מהסיבה שבראשית הדרך, קרה מספר פעמים, שכל אימת שניסה המחבר, באמצעות המלווה המקומי, לטלפן אל המועמד לראיון ולקבוע איתו מפגש מסודר ומתוכנן מראש, נכשל הדבר, מאחר והמועמד לראיון דחה את הבקשה להיפגש בסיבות מסיבות שונות: הוא עסוק, הוא עובד, הוא חולה, אין טעם להיפגש כי הוא איננו זוכר את הדברים, ועוד בעיות שהעידו, בראש וראשונה, על אי רצונו הבולט של האיש להיפגש ויהי מה. לפיכך היו המחבר ומלווהו מגיעים אל ביתם של המועמדים לראיון ללא הודעה מוקדמת מראש, בשעות בהן צפוי היה שהאיש יהיה בביתו, דופקים על הדלת ומוזמנים להיכנס, בהסתמך על הנימוס הערבי המסורתי, בו נחשבת ביותר מצוות הכנסת האורחים, ואזי, תוך כדי הסבה משותפת בבית המרואיין ושיחה שגרתית, החל המחבר לראיין את האיש בהציגו לפניו את המטרה האקדמית של מחקרו.

אי אפשר היה שלא להבחין, תוך כדי השיחות עם המרואיינים בחששותיהם ובהתלבטויותיהם, מה לומר ועל מה לוותר, והדבר התרחש כל פעם מחדש, עם כל המרואיינים, חרף המאמץ הרב שנעשה למנוע זאת.

חלק ניכר מן המרואיינים הערבים סיפרו דברים, הידועים להם לאו דווקא מן הסיבה שהם עצמם היו עדי ראיה לדברים שקרו, בעיקר כשדיברו על הוצאה להורג של תושבי טנטורה לאחר כניעת הכפר. במקרים רבים סיפרו המרואיינים על אנשים שנלקחו על ידי החיילים ויותר לא שבו. ההוצאה להורג הפיזית של האנשים, ככול הנראה, לא הוצגה לראווה לכול שאר האנשים. המוצאים להורג נלקחו מן הציבור על ידי החיילים למקום כלשהו, כפי שסיפר יוסף בן-אליעזר בראיונו עם טים סבסטיאן, ולאחר מכן נמצאו גופותיהם ההרוגות. לכן, במרבית המקרים המרואיינים אינם עדי ראיה למעשים כי אם לתוצאותיהם. מלבד מקרים ספורים, כרזק עשמאוי, בעדותו נטפל בפרוטרוט, אבו-ח'אלד, שגם עדותו תובא בהמשך, או עדנאן עקאב יחיא. מרבית האנשים אינם מספרים על המראה הפיזי של ביצוע ההריגות אוזותיהן דיברו, מאחר ותושבי טנטורה שהיו נוכחים, פיזית, בהריגות עצמם-הובאנו למקום ההריגה על מנת שייהרגו שם גם הם, לפי טענתם של המרואיינים. לפיכך עובדת מותם ידועה לבעלי העדות במקרים רבים אך כמובן, עדויותיהם אינן בידנו. זוהי, בין היתר, אחת הסיבות, שקיימת בדינו רשימה של כמה וכמה עשרות שמות של חללי טנטורה, אך רשימה זו איננה שלימה כי גם רשימת 95 החללים שהוכנה על ידי אבו-פהמי, על פי פקודתו של שמשון משבץ, כפי שעוד נספר בהמשך - איננה בידנו, ורשימות מסודרות של חללי טנטורה, שנקברו בקברי האחים לאחר כיבוש הכפר לא נעשו, כנראה, או, על כל פנים אינן בידנו.

יש לציין, שמאחר והמחבר השתדל לא להגביל את המרואיינים בדבריהם אלא נהפוך הוא, ניסה לעודדם להרבות בדברים, קרה, יותר מפעם אחת, שמרואיינים חזרו, בעניינים מסוימים, על גרסות, שדומות להן השמיעו קודמיהם, בשינויים קלים, שאם יהיה צורך ננסה לעמוד עליהם ועל טיבם. המחבר התייחס לדברים, תוך ניסיון להשוות ולעמוד על ההבדלים וההדגשות השונות. יש לציין שבחלק זה של הפרק, בעדויותיהם של הערבים, ייעשה מאמץ רב להביא, בקטעים הרלבנטיים להמחשת הדברים, תמלילים מלאים, עד כמה שניתן, של דברי המרואיינים, מאחר ובמקומות רבים תעיד הנאמנות המלאה למקור על חשיבותה של העדות, למרות שבשפה העברית של חלק מן המרואיינים הערבים מתגלה, לעתים, קושי מסוים בהבנת המדובר. אצל אלה שהתראיינו בערבית, קיימות, לעתים, בעיות, הנובעות מן הקושי שבתרגום המדויק לעברית.

עבד אל-רחמאן דכנאש (אבו-פהמי)

עבד אל-רחמאן דכנאש, המכונה בפי הכל אבו-פהמי, היה בעת הראיון עמו אדם זקן. שבע ימים ומעשים, בשנת ה' – 88 לחייו, אך דעתו הייתה צלולה ודיבורו ברור למדי על פי כל אמת מידה. תושבי הכפר פרידיס, שהכירו אותו לאורך עשרות ארוכות של שנים, ידעו לומר למחבר שהוא מן האנשים החכמים ביותר המצויים בתחומי הכפר, ואכן, לאחר שעה של שיחה עם האיש הזה, הוברר כי אכן, נכונה הייתה הערכה זו. אבו-פהמי היה המרואיין הערבי המבוגר ביותר בעבודה זו והראשון בין המרואיינים שרואיינו לעבודה זו. בניגוד לרוב המרואיינים האחרים, מצאנו את אבו-פהמי יושב, כמנהגו, לפתחה של חנות המכולת של אחד מבניו, מעשן כהרגלו את הסיגריה "חיאומה" התמידית שלו ("תוצרת בית" כמובן), ומפטט דברי חולין עם עוברי אורח שנקרו למקום באקראי. מלכתחילה, כשהגענו אליו וחצגנו את הנושא שבנינו באנו לא היה אבו-פהמי נלהב כלל ועיקר לספר מה שזכר מאירועי כיבוש טנטורה ב' – 1948. נראה היה כי לא כל הזיכרונות שהאיש נשא עמו היו כאלו, שהיה מעוניין להתחלק בהם עם אחרים, וייתכן שעוד פחות מכך עם יהודים. בסופו של דבר הטכים לספר מזיכרונותיו, הגם שנדמה היה, על פי טון הדיבור ודרך התנהלות השיחה, שהוא החליט וידע מראש מה יספר ומה לא יספר. יליד 1909, שהיה בן 41 שנים כאשר נכבש הכפר טנטורה. איש מבוגר, נשוי, שהיה אביהם של שבעה ילדים בעת כיבוש הכפר. שני ילדים נוספים נולדו לאבו-פהמי בפרידיס, בתקופה שלאחר הכיבוש. אבו-פהמי היה איש פשוט. כל השכלתו – בית-ספר יסודי ותו לא. יליד הכפר טנטורה, הוא, אביו וסבו, עוד מתקופת אברהים פשה, במחצית הראשונה של המאה ה' – 19. אבו-פהמי עבד שנים ארוכות כפלח, אלא שבתקופה האחרונה לשלטון הבריטים, מאז החלה מלחמת העולם השנייה, כתשע שנים, הועסק על ידם כשומר במשמר החופים, ועם עזיבתם אף קיבל מהם פיצויים בסך 27.30 לירות ארץ-ישראליות. הוא הועסק כשוטר שלא מן המניין, שאפילו מספר שוטר לא ניתן לו, אך ורק הודות לזה שידע לקרוא ולכתוב, מאחר ולא היו לו נתונים גופניים מספיקים. כידוע, הבריטים לא היו מעסיקים כשוטר אדם שהוא נמוך מגובה מסוים ודרשו עוד כמה וכמה נתונים פיזיים שחסרו לאבו-פהמי. לפיכך קיבל כפיצוי שכר חודש אחד בלבד ולא קיבל פנסיה קבועה כמו אלה שהועסקו דרך קבע על ידי הממשלה הבריטית, המקבלים קצבתם עד עצם היום הזה. על פי אבו-פהמי שמו המקורי של הכפר היה "דורה" ורק עם השנים הוסב שמו לטנטורה. לדבריו, ב' – 1948 היו בטנטורה כ' – 1600 או 1800 תושבים, רבים מהם היו אמידים ומבוססים. אבו-פהמי הכביר פרטים ותיאורים על כך שהכפר ישב במקום אסטרטגי ממדרגה ראשונה והיה בעל חשיבות רבה לכל האזור כנמל וכמוקד אזורי של פעילות ימית, לדיג ולהובלת סחורות ימיות ומטענים מכל

קצוות המזרח התיכון, ואשר קדם לחיפה בכמה וכמה עשרות שנים, גם כיישוב שהיווה מרכז מסחרי וחוליה חשובה ביותר בשרשרת היישובים הערבים באזור. ניכר היה עליו, על אבו-פהמי, שלמרות הזמן הארוך שחלף, הדיבור על כפר מולדתו, טנטורה, מעורר בו גאווה עתיקה כלשהי, למרות אחרית הדבר העצובה. אבו-פהמי סיפר את הדברים קטעים קטעים, כאשר כנראה, לא תמיד הקפיד על הסדר הכרונולוגי של הותרחשות הדברים. מאחר והיה זה ראיון ראשון לגבי האירועים בטנטורה לא ידע המחבר מה תהיה התייחסותו של אבו-פהמי לנושא ולכן העמיד בפניו שאלה כללית לגבי מה שקרה בטנטורה ב-1948. תשובתו הראשונה של אבו-פהמי הייתה:

בשעה אחת עשרה ורבע בדיוק באו כוחות מזרחם ומצפון וממזרח. פסי הרכבת קרובים לכפר חצי קילומטר. הרכבת הביאה וגם הגיעו מהים בסירות וכיתרו את הכפר. חשבנו שהגיעו נגבים.

אירוע כמו הונפלות למטרת שוד היה באותם ימים, בטנטורה, מחזה מוכר ונפוץ, במיוחד על רקע העובדה שטנטורה היה ידוע ככפר, שמצבם הכלכלי של תושביו היה טוב ולכן פקדו אותנו שודדים פעמים רבות. הטביר אבו פהמי:

היו לנו 7 - 8 רובים לשמירה לכל הכפר. פתחנו אש עליהם והם פתחו עלינו ונתברר לנו שהם כוח. התנגדותנו נמשכה שעה, כשהכדורים נגמרו לנו. מאחת עשרה ורבע עז עזר וחצי בבוקר. אני הייתי אחד מכוחות ההתנגדות - אני הייתי איש צבא ואני מבין בנשק - עבדתי תשע שנים אצל הבריטים. בעשר וחצי נכנענו. לא נשארנו לנו כדורים ואת הרובים זרקנו. הם נכנסו לכפר, העמידו אותנו בשורה ליד הים, הציבו מפה ברן ומפה ברן והכניסו את הסירות שלנו, שחן כ - 12 במספר לים, כדי לירות בנו, אנחנו הנמצאים כאן. באו שלושה מזיכרון-יעקב, יעקב המחיתאר אחד, בן נידרמן ואחד בן פראן ואמרו: 'מה אתם עושים כדו למה אתם הורגים את האנשים ברחובות?' אמרו להם: 'אלה עראקים וסורים'. אמרו: 'אלה בני טנטורה ובימי הקיץ אנחנו באים אליהם. הם נותנים לנו את הכתמים שלהם והם לנים בחוף. אנחנו מבליים את הקיץ פה בים. למה אתם עושים זאת?' אז הושיבו אותנו. בא המפקד שלהם מאל-מראח, שמו שמשון. לפני שנתיים-שלוש השבתי אותו.¹

על פי דבריו של אבו-פהמי למדים אנו מספר עניינים עיקריים: ראשית, על כך שהייתה לחימה בין אנשי טנטורה לבין הצבא, שתקף את הכפר מכל הכיוונים, כולל מן הים, וכי לוחמי הכפר נכנעו כאשר אזלה אצלם התחמושת. יש לומר שמדברי אבו-פהמי לא ניתן להבין במדויק כמה זמן נמשכה לחימתם של אנשי טנטורה מאחר שהוא אומר שהתנגדותם נמשכה שעה ואז נגמרו אצלם

¹ ראה: ראיון אישי שערך המחבר עם עלי עבד אל-רחמן אל דכאש (אבו-פהמי) ביום 16.5.2002.

הכוזרים ומאידיך גיסא הוא מציין את השעה עשר וחצי למחרת כשעת הכניעה, כך שלא לגמרי ברור, על פי דברי אבו-פהמי, כיצד נמשכה הלחימה זמן רב כל-כך ללא תחמושת. ייתכן שכוונת אבו-פהמי לכך שהתחמושת אצלו כלתה לאחר שעה, אך הלחימה הכללית נמשכה עד למחרת בשעה עשר וחצי, שאז, אולי, נכנע אחרון הלוחמים. גם אמירתו של אבו-פהמי על כך שהיו 7-8 רובים לכל הכפר מעוררת תמיהה. זאת מאחר וידוע לנו, מעדויות אחרות, שבוע ימים לפני כיבוש טנטורה, שחררו הבריטים, שסיימו את תקופת שלטון המנדט בארץ-ישראל עשרות רבות, ויש מי שאמר 200 צעירים, על רוביהם האישיים, מן השירות, והצעירים הללו היו, על פי העדויות, בכפרם טנטורה, על נשקיהם, והם היו אלו שעמדו על כך שטנטורה לא צריכה להיכנע וכי היא יכולה גם לעמוד ולהגן על עצמה במקרה שיהיה צורך בכך. לאחר שסיפר אבו-פהמי על כניעתם של המקומיים וזריקת הרובים סיפר על כך שהחיילים נכנסו לכפר, העמידו אותם בשורה ליד הים, פינו את הסירות מן החוף לים והתכוונו לירות בהם, אלה שנמצאו שם, על שפת הים. יש לציין שמתוך דברי אבו-פהמי אין לדעת למי כוונתו באומרו "העמידו אותנו בשורה ליד הים". מאחר ולא אמר על כך דבר, ניתן להתרשם מדבריו שבאותה שורה עמדו גם גברים, גם נשים, גם זקנים וגם ילדים, הגם שמעדותיו היהם של אחרים יודעים אנו שעל שפת הים הייתה, בשלב מסוים, הפרדה בין הגברים לבין הנשים, הזקנים והילדים. לאחר התיאור הזה סיפר אבו-פהמי על בואם של שלושת אנשי זיכרון-יעקב לאותו המקום, לחוף הים ועל שיחה שהתנהלה בינם לבין מי שהיה אחראי על החיילים, אשר שמו אינו מוזכר על ידי אבו-פהמי. כאשר שואלים שלושת אנשי זיכרון-יעקב את החיילים "מה אתם עושים כדו למח אתם הורגים את האנשים ברחובותנו" החיילים אינם מכחישים את הדבר אך מסבירים כי "אלה עראקים וטוריס". תשובתם זו של החיילים גורמת להסבר מפורט של אנשי זיכרון-יעקב שאלה הם בני טנטורה, מוקרים להם היטב, פאלו שאצלם ובבתיהם היו אנשי זיכרון-יעקב מבליים את ימות הקיץ ושוב חזרה השאלה: "למה אתם עושים זאת?" ורק אז השתכנעו החיילים והושיבו אותם. רק בנקודה זו סיפר אבו-פהמי על בואו למקום של שמשון משבץ, שהיה, על פי עדויות נוספות שבידינו, קצין הש"י במקום. לאחר חילופי דברים קצרים בקשר לזהותו של שמשון, אותו פגש אבו-פהמי בגבעת עדה, כשומר, בשנים שלאחר מכן, המשיך אבו-פהמי:

הוא [שמשון] נתן לי שתי מחברות ושני עפרונות ונתן לי עשרה בני אדם ושתי אלונקות, שירימו את ההרוגים מהרחובות ויובילו אותם לבית הקברות שלנו.

לדברי אבו-פהמי שמשון אמר לו לכתוב את שמות כל חללי טנטורה:

שאל אותי: "אתה בן הכפר הזה?"... אמרתי לו: "אני בן הכפר הזה וזה ביתי. זה ביתנו שליך הנמל".
 אמר לי: "אתה מכיר אותם גדולים וקטנים?" כתבתי 95 גברים ונשים שתיים. הנשים אני מכיר
 (זוכר) עד עצם היום הזה. אחרי ששמנו אותם שם בא ה"טראפיק", שוטר התנועה שלהם, הביאו
 אתים ומגרפות ואמר: "תחפרו להם כאן!" מי שהיה איתי עבד בקיבוץ מעין [הכוונה לקיבוץ
 מעיין צביל] והוא מבין עברית ויידיש. אמר לאחראי...

שאל המחבר: "מה שמו?"

אבו-פהמי: "הערבי כן, ערבי, שהיה מביא להם מספוא, זבל וכל מה שרצו."

אבו תופיק (המלווה): "מאיפה הוא?"

אבו פהמי:

מטנטורה. מורשיד [כנראה שמו של האיש], שעבד במעין והוא מבין את השפה. אמר להם אחרי
 שיגמרו את חבור הראשון שיחפרו בור נוסף ויחרגו אותם וישימו אותם בו. שאל אותי השכן: "אתה
 יודע מה הוא אומר?" אמרתי לו: "מאיפה, אני יודע עבריתו אני לא מבין." אמר לי: "כך וכך אמר."
 אמרתי לו: "בואו נימלטו" אמר לי: "אבל הצבא מכתר אותנו." אמרתי: "שהכזורים יפגעו בנו תוך
 כדי מנוסה ושלא ניפגע פנים אל פנים." וכשאנחנו משוחחים... הגיעו שניים מן הקיבוץ. אחד מהם
 שמו אריה...²

בקטע זה מסביר אבו-פהמי את אותה פרשיה שבקבותיה, בעצם, ניצלו חייו, הודות להיכרות
 אישית של חברו מורשיד עם האיש אריה ממעין-צביל. מורשיד, שעבד עם היהודים והבין עברית
 סיפר לאבו-פהמי ששמע את שיחת החיילים, ממנה הבין כי לאחר שימלאו את הבור בגופות יהיה
 עליהם לחפור בור נוסף, אליו התכוונו החיילים לזרוק את גופותיהם שלהם לאחר שיירו גם בהם.
 אבו-פהמי הציע לחברו לברוח מן המקום, כדי שיירו בו תוך כדי מנוסה ולא בהיותו כלפיהם פנים
 אל פנים. וכאן מספר אבו-פהמי על מה שהתרחש בין חברו מורשיד לבין אריה, ממעין-צביל:

הוא בא מבחוץ ובא אלינו כשהיינו מסודרים בשורה. האדם הזה שעבד אצלם, שהביא להם כל מה
 שרצו, באו וברכו אותנו, באו הוא ועד שניים עם משאית. הוא נתן לו סיגריות. אמרו לו: "אני לא
 מעשן. תן לשכן שלי." נתן. אמר לאריה: "היום הוא יומך! [הכוונה היא לכך שביום הזה היה
 על אריה להוכיח לו, למורשיד, שהוא, אכן, מכיר אותו ואמור לעזור לו] הם רוצים

² ראה: שם.

להרוג אותנו, גם אנחנו!" אמר לו: "חכה רגע." השאיר את השניים אצלנו והוא קפץ אל הבניין הישן של המפעל שהיה שייך ליהודים מזמן ובו עשו זכויות. הלך למפקד שלהם, שם הציבו אוהל, הביא פתק ולקח אותנו ואמר: "תעלו לאוטו שלנו" והביא אותנו לתושבי הכפר, הנמצאים במטרת זומארין ומשם לקחו אותנו למעצר.³

אין ספק, על פי הדברים הללו, שרק הודות להיכרות המוקדמת בין אריה ממעין-צבי לבין מורשד, חברו של אבו-פהמי ניצלו, באותו מעמד חיי שניהם, על ידי כך שנלקחו מן השורה והועלו על המשאית ונסעו משם. בנקודה זו, מבחינת לוח הזמנים, נגמר סיפורו של אבו-פהמי בתוך טנטורה, ומאחר ונסע מן המקום עמד על זעתו, לא להוסיף דברים שלא ראה בעיניו כאשר התרחשו, ולכן, כשנשאל על ידי המחבר כמה מתו וכמה הלכו למעצר חזר שוב על המספרים שידע ורשם בעצמו במו ידיו ואמר אותם קודם לכן: 95 גברים ושתי נשים. כששאל המחבר את אבו-פהמי אם הרגו אותם במקום לאחר שנכנעו השיב אבו-פהמי: "בטנטורה. בכפר. ברחובות." כשניסה המחבר לשאול את אבו-פהמי האם הרגו לאחר שהרימו ידיים השיב אבו-פהמי: "לא ראינו. אספו את כולנו..." וכשהמשיך המחבר ושאל, השיב אבו-פהמי: "בערך, לפי ההודעה הצבאית שלהם אמרו: 'הרגנו מאתיים וחמישים. ושוב שאל המחבר: 'זה הכול 250. אבל אלה שנהרגו לאחר שהרמתם ידיים כמה בערך? אחד, שניים, 40, 100" ואבו-פהמי, שנשאל שוב ושוב על דברים שקרו לאחר שעזב את הכפר עמד שוב ושוב על דעתו: "את זה אני לא יכול לדעת." ושוב: את זה אני לא יכול להגיד" ושוב חזר על נוסח ההודעה הצבאית, לה קרא "הודעת המלחמה", וכן חזר שוב למה שקרה עם אנשי זיכרון-יעקב שפנו אל החיילים ושאלו אותם: "מה המעשה הזה שעשיתם?" ותשובות החיילים על כך שאלה עראקים וסורים ותגובת אנשי זיכרון-יעקב שאלה הם בני טנטורה. בנקודה זו התערב המלווה, אבו-תופיק והסביר למחבר מה הייתה כוונת דברי אבו-פהמי:

אתה מבין, הכוונה שהם רצו להרוג את כולם אז באו מזיכרון כי חזו שכנים אמרו להם 'מה אתם משוגעים!' אבל הם באו מאוחר מזיכרון. באו מאוחר.

בשלב זה התפתחה שוב שיחה, בה חזר אבו-פהמי על דברים שאמר קודם לכן. על כך שרשם שמותיהם של 95 גברים ושתי נשים והפעם אף טרח ופירט את שמותיהן של שתי הנשים שנהרגו ושוב הייתה שיחה על הודעת המלחמה עליה דובר קודם לכן, ובנקודה מסוימת סיכם אבו-פהמי שוב: "אני הייתי רשם את שמות ההרוגים ואוספים אותם. אחרי שגמרנו שמו אותנו באוטו ולקחו אותנו

³ ראה: שם.

Handwritten notes in the left margin, including "1.1" and "1.2" with arrows pointing to specific parts of the text.

Handwritten question mark in the right margin.

פומארין". לאחר מכן התנהלה שוב שיחה, בה ניסה המחבר לקבל מאבו-פהמי יותר מידע על מה שהתרחש לאחר שאבו-פהמי עזב את הכפר:

אבו-תופיק: "הוא היה אוסף הרוגים."

המחבר: "המתים."

אבו-תופיק: "את המתים. ברגע שבאו אלו מזיכרון הם גם חיו בדרך לרצוח אותם. לחרוג אותם."

והוסיף אבו-פהמי:

הרי חרדיו אמר אז כשהיינו בתחנת המשטרה. היינו בחצר כשהרדיו אמר יבשנו מקום אסטרטגי על יד הים. על יד הים. כיבש ימי וקרקעי. והרגנו... זאת אומרת 'הלכו הרוגים מהם מאתיים וחמישים'. זה מה שאמרו. אחרת-מה אנחנו יודעים.

המחבר: "זה סך הכול, מכול הכפר."

אבו-תופיק: "מה שהוא רוצה לדעת זה האם הרגו אנשים אחרי הכניעה או לא."

אבו-פהמי: "מה אנחנו יודעים. זה לא..."

אבו-תופיק: "הוא היה כמו האנשים. מה הוא יודע. הרגו אותם לפני הכניעה, אחרי הכניעה."

המחבר: "אבל ביור שירו באנשים אחרי הכניעה?"

אבו-תופיק: "כן"

המחבר: "זה בטוח 100% ירו באנשים אחרי הכניעה? אחרי שהמתם ידיים? זה 100%?"

אבו פהמי: "לא ראינו אותם הורגים אחרי שהרמנו ידיים."

אבו-תופיק: "לא ראה שהרגו"

ואבו-פהמי הוסיף:

לא ראינו. לא הרגו. אנחנו שחזאטפנו כל תושבי הכפר במקום רחב לא. לא הרגו. חייל אחד ירה כמה יריות בתקרת הבניין שהיינו בו. הבניין הגדול שהיינו בו ליד הים. לא ראינו שחרגו.

המחבר: "לקחו מכם לעוד מקום או מה?"

אבו-פהמי: "כן, כשלקחו אותנו מהכפר לקחו אותנו למשטרת זומארין."

לאחר חילופי דברים נוספים ניסה המחבר למצות שוב את שאלתו העיקרית אך לא היה הבדל

בתשובותיו של אבו-פהמי:

המחבר: "מה שאני רוצה לדעת בדיוק זו נקודה: האם הרגו אנשים לאחר הכניעה?"

אבו-פהמי: "לא, לא ראינו."

המחבר: "את זה אתה לא יודע."

אבו-פהמי: "לא יודע, לא ראינו."

המחבר: "מי יודע?"

אבו-פהמי:

אין מישהו. אין מישהו בגיל הזה עכשיו שיודע משהו על הארץ. לא יותר ממני. ואפילו לא כמוני. אני יליד הארץ והאבא וגם הסבא.⁴

לאחר שנסתיימה הפגישה הראשונה עם אבו-פהמי פגשו בו המחבר ומלווהו עוד פעמים אחדות, כאשר מדי פעם היה אבו-פהמי חוזר באוזניהם על המספרים 95 גברים ושתי נשים ומדי פעם גם הוסיף פרטים נוספים. באחד המפגשים הללו, הסביר אבו-פהמי שבמקומות שונים ובאזורים שונים הייתה, כנראה, התנהגות החיילים שונה וכי ככל הנראה נהרגו הרבה ביזמה פרטית מקומית של חיילים בודדים או מש"קים (מש"ק – מפקד שאינו קצין), תחת הסיסמה: "חסל לפני שתחוסל!". זברים אלו נמצאים כתובים על אחד מדפי הרשומות של המחבר, שנרשמו בתקופת המחקר, ובדף נוסף, שנכתב כשישה חודשים לאחר הראיון הראשון עם אבו-פהמי, מופיעות אמירות של אבו-פהמי על התנהגות חריגה כלפי בחורות, כמותן שמע המחבר גם ממרואיינים נוספים.⁵

בסיכום עדותו של אבו-פהמי, יש לציין שמעבר לגרעין היסודי של מה שסיפר אבו-פהמי בראשית הראיון – הוא לא נכנס לשום תיאורים נוספים, למרות מאמצי המחבר לקבל ממנו פרטים נוספים כלשהם. כאן המקום להצביע על ההבדל בין מה שסיפר אבו-פהמי למחבר לבין מה שסיפר לעיתונאי "כל אל-ערב" ו"אל-אתחאד" בראיונות עמם: כזכור, בראיון של אבו-פהמי עם רנדא אבו-עאבד ב"כל אל-ערב" מצוטט אבו-פהמי כמי שנותן הסבר ל-95 שמות ההרוגים שרשם:

...אך מה שאירע הוא שאספו את כל תושבי הכפר לכיכר, העמידו את כל מי שנשאר כשפניהם לקירות ורצחו אותם בדם קר. הייתי עד לפשע הזה. נרצחו כ- 95 איש; רשמתי את שמותיהם של אלו שמתו...⁶

⁴ ראה: עמ' 107.
⁵ ראה: דפי רשומה מן הפגישות עם אבו-פהמי.
⁶ ראה: רנדא – טגטורה.

גם בראיון ל"אל-אתחאד" בו כבר עסקנו, מרחיב אבו-פהמי את הסברו לעיתונאי מחמוד אבו שגב. כאשר אבו-שגב שאל את אבו-פהמי: "אם הכפר נכנע, למה רצחו אנשים בדם קר ובכאלה מספרים?" תשובת אבו-פהמי הייתה: "כשכבשו את הכפר, בשעות הראשונות, הם ירו בכל מי שנתקלו בו, אפילו בבתים."⁷

ניתן מאד שיש לייחס את ההבדלים הללו ואת האמירות היותר "מחודדות" של אבו-פהמי בהאיונותיו לעיתונאים הערבים לעובדה שחש עצמו חופשי ובטוח יותר בדבריו, בדברו עם ערבים ולא עם יהודי. על כל פנים אלו הם הבדלים שאי אפשר להתעלם מהם ומן האינפורמציה היותר נחרצת המופיעה בהם.

מחמוד אבו-צלאח (אבו-נאיף)

מחמוד אבו-צאלח, המכונה אבו-נאיף, נחשב על-ידי אבו-תופיק, המלווה של המחבר, כמי שיסרב לדבר על תקופת הכיבוש של טנטורה ולכן, כאשר ראה אותו ברחוב, תוך כדי הליכה למקום אחר, החליט, מיידית, לעצור לידו ולנסות לראיין אותו. תוך כדי השיחה עם אבו-נאיף הגיע למקום גם מראעני מחסן ובשלב מסוימים משתלב בתוך השיחה, עד כדי כך שלעתים דיברו השניים באותו הזמן וקשה היה לעקוב אחר דבריהם. אבו-נאיף, יליד שנת 1931, היה בן 17 שנים בעת כיבוש הכפר טנטורה, ועל מנת לשכנע את המחבר שהיה מבוגר הסביר לו שהיה בכלא ותשעה חודשים. מלכתחילה ניסה אבו-נאיף להתחמק מן השיחה ומיד כששמע את השאלה הראשונה, לגבי מה שקרה בשעה 8.00 בבוקר, כאשר נכבש הכפר, ענה בקצרה: "לא כדאי לדבר"⁸ גם בהמשך, כאשר ניסה המחבר להסביר לו את חשיבות המחקר עדיין העדיף אבו-נאיף לא להיכנס לשיחה מפורטת, בנימוק שלא ראה את הדברים בעיניו:

המחבר: "...ולכן השאלה, אחרי 8.00 בבוקר, כשקרה מה שקרה, מה התרחש הלאה?"

אבו-נאיף: "אני לא יכול לתגיד"

המחבר: "מה זאת אומרת?"

אבו-נאיף: "אם בא מישוהו ואמר לי שהרגו שמה חמישה או עשרה אני לא ראיתי בעין שלי."

המחבר: "מה שאתה זוכר?"

אבו-נאיף: "אני לא יכול לתגיד שאתה הרגת עשרה או 15, 13 לא..."

⁷ ד"ר אל-אתחאד - אל-שגב.
⁸ ראיון אישי של המחבר עם מחמוד אבו-צלאח (אבו-נאיף) ומראעני מחסן (אבו-חסן) ב - 16.2.1948. (להלן: אבו-נאיף).

אבו-נאיף הקפיד להסביר למחבר שהוא לא ראה את הדברים במו עיניו, וזה מה שחלק גדול מן המרואיניים הערבים הסבירו למחבר שוב ושוב. ההסבר הוא, כי למרות שהם יודעים על בני משפחותיהם ואחרים שנהרגו בטנטורה, גם לאחר הקרב, הם לא ראו זאת במו עיניהם מאחר וברוב הגדול של המקרים, אם אכן נכון הדבר שהייתה הוצאה להורג של גברים בטנטורה לאחר כניעתם, הערבים שנכחו באותם מקומות בהם הומתו אנשי טנטורה לאחר הקרב, הומתו גם הם עצמם, ולא שרדו לאחר מכן, כדי לספר שראו את הדברים במו עיניהם. מקרים אלו של עדויות אנשים שראו את ההוצאות להורג במו עיניהם נדירים מאד הם ובודדים, כמו למשל, רזק עשאווי, אל עדותו נגיע מאוחר יותר, שבתור נער בן 13 שנים ניצל במקרה ממוות, חרף כוונתו של אחד החיילים להורגו, משום שראה הוצאה להורג של תושבי טנטורה לאחר הקרב. רק לאחר שהטביר את הדברים הללו הביע אבו-נאיף את נכונותו לספר למחבר מה שקרה באותו יום לדודו. נביא להלן את סיפורו של אבו-נאיף על מה שקרה לדודו, תוך כדי השמטת הערותיו של המחבר תוך כדי השיחה:

אני אגיד לך רק דבר אחד, שדוד שלי, שהיה כמעט בן 60, הבן שלו היה בגבול, בשמירת הכפר. כשכבשו את הכפר הזקן יצא מהכפר ללכת לחפש את הבן שלו. איפה מצא אותו? מצא אותו על ד בית הספר, במערה. יש מערות, בכניסה לטנטורה, והוא תפס את הבן שלו. יש לו רובח של ציד... כן. הם התחבאו שמח במערה. באו החיילים, חיפשו, חיפשו, מצאו אותם. מצאו אותם. הרימו ידיים. הזקן שבא לחפש את הילד שלו, בא לו כדור ביד... כן. אז הוא לא היה לו נשק. הנשק היה אצל הילד שלו וכשהוא בא לחפש את הילד שלו בא לו כדור ביד שלו, ככה מהאוויר. אז הרימו את הידיים, זרקו את הנשק מה שהיה ביד של הילד. הזקן הודו שלי סיפר ככה, סיפר לכולם. אמר חיו שני יהודים, שני חיילים, אחד תימני אחד "יוזווז". אמרו: 'חכו, כל אחד יש לו אחד יעשה מה שהוא רוצה בהם'... הבלונדיני החייל, ה"יוזווז" - הרג את הבן... ה"קמני" - תימני שמר על הזקן. אמר לו: 'תשמע, מי זה? אמר לו מי זה: 'זה הבן שלי! אמר לו: 'אני זיברתי עם החבר שלי שלא יהרג אותי ולא הצלחתי! אמר לו: 'בסדר, בוא אתי לקחו את הזקן, הכניסו אותו לבית הספר, שם לו... נתן לו, אמר לו: 'אתה מעשן? אמר לו: 'כן. נתן לו סיגריה, נתן שוקולד, אמר לו: 'מה אתה רוצה? הוא אמר לו: 'אני מה, אני לא יודע'. הוא ראה את הבן שלו נהרג... אין לו שכל בראש... לקח אותו והביא אותו איפה שהיו כל האנשים על שפת הים... ושמה ישב והבן אדם כאילו היה לו שכל בראש ויצא. ולקחו אותנו לבית הסוהר... אחרי שאנחנו היינו בבית סוהר, כל אחד יושב, מדבר, מה ראה ומה שמע, מה קרה. הוא היה מדבר לכולם ככה. הוא אמר: 'היתימני שמר אותי, אבל השני הרג את הבן שלי. ויצא

לירדן, מירדן יצא לסוריה... והוא נפטר לפני חמש שנים והוא היה משוגע, כל הזמן בלי שכל.²

Handwritten signature and notes in Hebrew, including "החבר שלי" and "הוא אמר".

ראת שם

לאחר מכן הוסיף אבו-נאיף כי שבעה מבני משפחתו, בני 20 עד 27, כולם בלתי נשואים, נהרגו בטנטורה. ברנע מסוים ניסה המלווה, אבו-תופיק, לשאול:
אמה אבו-תופיק:

...אחי. הוא מספר שכאשר לקחו את האנשים וקיבצו אותם בחוף, שם התחילו להרוג. זאת השאלה שהוא שואל. הרגנו זאת אומרת חייל בודד לבדו הרגנו אין... עכשיו הפיקוד...

השיב אבו-נאיף:

הפיקוד מה זה קשור אלינו החיילים הם שהרגו. הפיקוד מה לו? אני חלבו לי שבעה צעירים קרובי משפחה. שבעה מהמשפחה שלי. אף אחד לא נשוי. מגיל 20 - 27 גיל. מ - 22 - 26.¹⁰

כשנשאל ע"י המחבר אם בחרו בהם השיב שכן, אך בהמשך, כשנשאל כמה בערך לקחו בשביל להרוג, השיב כי אינו יודע ואינו יכול להגיד וכי באופן כללי הלכו מן הכפר כ-80 - 90, על פי מה שדיברו בבית הסוהר: "אחרי שישבנו בבית סוהר, ישבנו לזכור מי בא ומי הלך, מי חי מי מת. ספרו 80 - 90". גם בשלב מאוחר יותר של השיחה הזכיר אבו-נאיף את בני משפחתו שנהרגו באותו יום בטנטורה, אך לא ציין במפורש איך קרה הדבר:

אני לא אשכח את זה. אם בערב הייתי יושב עם המשפחה שלי, שבעה, שמונה, עשרה בחורים, למחרת בשעה שמונה נעלמו המשפחה. שלושה משפחה של אבא שלי וארבעה בני דודים.¹¹

בשלב מסוים במהלך השיחה סיפר אבו-נאיף על כך שהודות להיכרות משפחתית שהייתה בין אחיו הצעיר של אבו-נאיף לבין משפחת קרניאלי שוחרר אבו-נאיף מן הכלא והפך להיות אחד העובדים בכרמי המשפחה, משך שש שנים. אבו-נאיף השמיע, כמו מקראיינים ערבים אחרים, במהלך הראיון, תלונה חריפה, על כך שלהרוגי טנטורה אין אפילו קבר משלהם, שכן, על גבי בית הקברות של טנטורה נמצא כיום מגרש החנייה הגדול של מפעלי הקיט והנופש של קיבוץ נחשולים ומושב דור, לעומת אנדרטת הזיכרון ל - 14 החיילים שנהרגו בעת כיבוש טנטורה, שהוצבה על גבעת בית הספר לבנים, המשמש כיום תחנה לחקר הדיג של משרד החקלאות, בכניסה המזרחית של נחשולים ודור.

האיש שם
ראו: שם

הדפי הרשומות של המחבר, אשר נרשמו בעת הראיון (ייתכן מאד שאחד הדפים הללו אבד) אנפיעות עוד נקודות מספר חשובות, אשר אינן מוקלטות אך רשומות על אותם הדפים. בהמשך אחד הדפים הללו מופיע: "לא ראה בעיניו רצח לאחר הכניעה אבל כן אמר שבמזל הגיעו, אמנם באיחור, אנשי זיכרון ומעין-צבי ומנעו המשך הטבח" בהמשך לדברים הללו מוזכרים אריה ממעין-צבי, יעקב המחזיאר מזיכרון-יעקב ושמשון מגבעת-עדה.¹² בהמשך מופיעות בדף הרשומות, שנכתב ברחוב, במהלך הראיון, ההערות הבאות:

יעקב, מחזיאר זיכרון, הגיע כשלוש שעות אחרי הכיבוש. בין (השעות) 14.00 ל - 15.00 זזו מהכפר לבתי הכלא השונים. קודם כל לזיכרון לשלושה ימים. כשבאו לעלות על האוטובוסים ראו ערימות של גופות שנאספו עיני אנשי הכפר. מ 8.00 בבוקר, כשנבנו ועד 14.00, כשעלו על המכוניות שמעו כל הזמן יריות. שלושה אחים של בן דודו אספו גופות ותוך כך ירו בהם בדם קר. וכן חרגו גם רביעי. גם דוד אחר שלו, בנו נורה לעיניו עיני חייל בדם קר. ירו בדם קר באנשים ברחוב.¹³

ההערה על הריגת קוברי ההרוגים בדברי אבו-נאיף מתחברת ומתאימה למה שסיפר אבו-פהמי, שפמעט וקרה לו ולחברו, אלמלא ניצלו ברגע האחרון בידי אריה, ממעין-צבי, שזיהה והכיר את מורשד, חברו של אבו-פהמי, שסילק אותם מן המקום במכוניתו עוד בטרם השלימו את איסוף כל המתים, אשר, כפי הידוע לנו מעדויות אחדות, נמשך כמה וכמה ימים, הן בגלל המספר הגדול של ההרוגים והן בגלל פיזורם הגדול בכל רחבי ופינות הכפר. גם ההערה על כך שבמשך כל הזמן נשמעו יריות מתאימה לעדויות אחדות, לפיהן נלקחו מן הריסו כל העת גברים, שלא הוחזרו עיני החיילים, כך שייתכן מצב כזה, בו אם היה חיטול של אנשים, הוא לא נראה לעיניהם של האנשים, אך קולות הירי נשמעו.

מראעני מחסן (אבו-חסן)

מראעני מחסן, איש פרידיס, עבר ברחוב, תוך כדי השיחה שהתנהלה עם אבו-נאיף. המלווה, אבו-חוסין, הציע למהר ולפנות אליו, בטרם ייעלם, כי סבר שלא יסכים לדבר, ולכן מיהר המחבר לברוח אליו שאלות, בתקווה לקבל תשובות כלשהן, עוד לפני סיום הראיון עם אבו-נאיף. מראעני התייחס בקרבת בטנטורה נער בן 16 או 17 שנים, לפי דבריו. מראעני, שהוא כאמור מפרידיס, לא

הדפי הרשומות מן הראיון עם אבו-נאיף

היה בטנטורה בעת הקרב. הוא נכנס לכפר למחרת הכיבוש, על פי זה - ביום ב', 24 במאי, 1948, עם אחת מן הקבוצות של קוברי ההרוגים. עדותו של מראעני אינה מתארת את ההתרחשות בטנטורה ביום הקרב, כי אם מלמדת אותנו בעיקר על כמות גופות ההרוגים בה טיפלה קבוצתו. זוהי עדות מקרית, בלתי מסודרת ובלתי שלימה, של אדם שאף לא התכוון למסור עדות זו, ורק במקרה נקלע לאותו מקום ברחוב בו הונקיים הראיון עם אבו-נאיף, שגם הוא לא התכוון להעיד, ואשר אמר, כזכור לנו, כמעט מראשית דבריו ש"לא כדאי לדבר".

מראעני דיבר על גופות המתים, שנקברו על ידי קבוצת הקוברים אליה השתייך. איננו יודעים מה ידע מראעני על מספר החללים המקומיים בקרב בטנטורה כשנכנס עם קבוצתו, למחרת הקרב, כדי לקבור מתים שטרם נקברו, מכיוון שלא דיבר על כך. על פי דבריו של מראעני הוא השתתף בקבורת המתים יום אחד בלבד וביום שלמחרת עשו זאת אחרים. ייתכן שמראעני אף לא ידע כי כבר ביום הקרב, יום קודם לכן, נקברו בבית הקברות של טנטורה 95 גברים ושתי נשים, לפי עדותו של אבו-פהמי. קיים ספק מסוים לגבי המידע של מראעני, כי בדבריו מוזכר שקבוצתו קברה שלוש נשים, בעוד אבו-פהמי דיבר על שתיים. קיים אמנם ספק לגבי מספר הנשים שנהרגו: האם שתיים או שלוש, שהרי איש איננו טוען שנהרגו חמש נשים, אלא או שתיים או שלוש. מאחר ויודעים אנו מעדותו של אבו-פהמי ששתי הנשים שנהרגו נקברו כבר ביום הקרב עצמו, ניתן לתהות מדוע דיבר גם מראעני על קבורת הנשים שנהרגו. איננו יכולים לדעת זאת בוודאות, אך ייתכן שמראעני מסר את מספרן של הנשים שנהרגו בתור מידע משלים בלבד, לידיעת המחבר, ולאו דווקא מאחר וקבוצתו קברה אותן, פיזית. המידע החשוב יותר בדברי מראעני הוא מספר הגברים שקברה קבוצתו. בהתאם לעדות שמסר אבו-פהמי, הוא ספר את החללים, זיהה אותם וכתב את שמותיהם בשתי מחברות, אותן מסר לשמשון משבץ. על פי עדותו של מראעני, מספר הגברים שקברה קבוצתו הוא של 54 עד 59 גברים, שזהו, ללא ספק, מספר שונה לחלוטין מן המספר שמסר אבו-פהמי. על פי לוחות הזמנים שתוארו על ידי אבו-פהמי ומראעני - המדובר הוא בקבורת אחרות, במועדים אחרים וככל הנראה גם בחללים אחרים. על פי בדיקתנו זאת, בלתי מתקבל על הדעת הוא שאבו-פהמי ומראעני דיברו על אותם חללים.

בעדותו הקצרה מאשר מראעני את מעורבותם ואף אחריותם של יעקב אפשטיין ומוטל סוקולר על הקבורה וכן מזכיר הוא את העברות מצרכי האוכל וחפצים שונים, כמו רהיטים, אל מחוץ לטנטורה. נביא להלן קטעים מעדותו המקוטעת של מראעני, בה מספר הוא על חלקו בקבורה ועל

הנשים:

"...על, שיספר על הגיורה [בערבית - בור], הגיורה שחפרתם אותה."

אבו-טאיף: "גירדה, חפרו אותה ושמו בה את כל ההרוגים. אחת היא הייתה או שתיים שמתם בזם את החרוגים"
מהאעני: "בפעם הראשונה אחת בשביל 45 - 50 איש. אחר כך אמרו יש בערך שמונה-תשעה. אז חפרנו עוד אחת,
ושמנו בה את התשעה."

אבו-תופיק: "זוהי מה שאתם קברתם, חוץ ממה שאחרים קברו."

אבו-טאיף: "לא. הם כולם. ביחד."¹⁴

במסגרת הזוהי קשה מאד לדעת מי הוא שידיעתו נכונה יותר. האם זה אבו-טאיף, שבאותו היום של
מבצע טנטורה נלקח בשבי ולא היה כלל במקום, או האם זה אבו-תופיק, שהיה נוכח בראיון עם
אבו-טהמי ושמע אותו מספר על הקבורה ביום הקרב. בהמשך מרחיב מראעני את היריעה ואנו
לומדים ממנו, על פי הידוע לו, שבערך 20 איש עבדו בקבורת ההרוגים, במועדים שונים.

מראעני: "למחרת חזרו וטמנו עוד קצת. [מלה בלתי מובנת] אני אומר כך..."

אבו-טאיף: "אבו-חמזה ז"ל, לא יודע, גם מחמוד אל-עזבא ז"ל, גם הלך. יש הרבה אנשים."

מהאעני: "כן. היו בערך 20 איש שהלכו. אבו-חמזה היה הגדול שעמנו."

אבו-תופיק: "אבו זה... גם היה איתם... אבו..."

מהאעני: "יעקב אמשטיין היה איתם, הוא היה אחראי עלינו."

אבו-תופיק: "אבו זה, אבו חאגי עלי. אבל חאגי עלי לא רוצה לדבר."

מראעני: "אבל מהו מי שהיה בפיקוד מוטל זה, עם פנים אדומות [מלה לא מובנת]."

במסגרת הזוהי הותרב בשיחה אבו-טאיף והעלה את נושא בית הקברות.

אבו-טאיף: "אבל, אני שואל אותך, איפה בית הקברות היוו?"

המחבר: "או, זאת גם שאלה."

אבו-טאיף: "איפה בית הקברות?"

מהאעני: "חניח היום."

המחבר: "איך אפשר לדעתו?"

אבו-טאיף: "לקחו כל הקברים ועשו את החניון..."

המחבר: "חניון לטרקטורים"

אבו-טאיף: "...למכוניות בטנטורה. איפה בית הקברות? כמעט שמונה דונם, או יותר משמונה דונם."

המחבר: "אבל זה הכל בגלל שלא דיברו. שתקו כל הזמן."

המחבר: "דיברו בעיתונות הרבת פעמים. רשמנו את זה מעיתון וכל האנשים שמעו ואף אחד לא..."¹⁵ טענה זו

אבו-טאיף, על כך שלא נותר דבר מבית הקברות של טנטורה חזרה ועלתה בפיהם של כמה

14. אבו-טאיף - ראיון אישי.

כמה מן המרואיינים הערבים, אנשי טנטורה, בנוסף לטענתם היסודית על כל מה שנעשה לכפר
לתושביו לאחר הקרב.

ובהמשך- חלק נוסף של אותה השיחה, בה מספר מראעני, שהשתתף בקבורת התרוגים יום אחד
בלילה, ומציין גם את המועד בו הגיעה קבוצתו לקבור גופות - למחרת הקרב, ועוד דברים אחדים,

לא פולם מובנים וברורים:

מראעני: "עני כולם ביחד."

המתבר: "שלוש בחורות"

מראעני: "מהו נגיד 45 זה היה, שלוש בחורות, אח... 42 אלה הנברים."

המתבר: " 42 גברים ושלוש בחורות."

המשיך מראעני:

ועוד פעם עשו עוד בור קטן על יד זה. אמרו יש עוד תשעה במקום אחד. בבניין, בבית, היו במקלט...
ואמרו יש עוד. אמרנו לחם, השנה חמש, ארבע, אין לנו כוח.

המתבר: "חמש אחר הצהריים?"

מראעני: "כן. אחר כך הלכנו הביתה. חזרו עוד יום שני. לא אני הזרתי. אנשים אחרים."

המתבר: "אתה ראית גם יורים באנשים?"

מראעני: "לא. נגיד היום, היה, נכנסו בערב לטנטורה, או בלילה. לא מחר הלכנו. עוד יום."

אבו-תופיק: "מחורתיים?"

המתבר: "אה. עני יומיים אחרי."

מראעני: "אחרי זה. אתה רואה יש כאן אחד, שניים, שלושה, שמה. אתה יודע, לא נגיד..."

המתבר: "לאסוף."

מראעני: "[קטע לא ברור] זה במלחמה. אחד בבית, רואים אותו ונותנים לו... ראינו אחד כשדה, אה..."

אבו תופיק: "הוא לא חית בזמן ה..."

המתבר: "ברור."

מראעני: "אחד ברחוב"

המתבר: "אתה הגעת לשם אחרי יומיים?"

אמר מראעני:

כן. כן. [קטע לא ברור] בן אדם, תרים את זה. למה, לא היה קצין. מתי הביאו את האנשים למקום אחד, נגיד היה מישחו אחראי על זה. לא להרוג, לא להרוג, להרוג. אבל מי שהיה רואה את ה... בהתחלה, נותן, יורה.

אמורה אחרונה זו, בה מתאר מראעני מצבים שונים, כאלה שלא הית בהם קצין וכאלה שכן, ראונה לבדיקה נוספת: בשלב מסוים אומר מראעני פעמיים "לא להרוג" ולאחר מכן אומר הוא פעמיים "להרוג", בנסותו להסביר את מה שהתרחש. מדבריו אלה, שאינם ברורים די הצורך, ניתן בתחילת להבין שהיו מצבים, כמו, אולי, מה שתיאר בסוף המשפט האחרון: "...בהתחלה, נותן, יורה", בו יכול להשתמע כי בשלב מסוים של עבודת הקבורה, אולי בהתחלה, כן ירו והרגו. קשה לדעת בודאות, כי המשפט אינו ברור די הצורך.

אבו-תופיק: "אני זוכר אחרי שחזרנו הביתה, אמרו בפרידיס... אניזם, אמרו קברו אותם אנשי פרידיס. אבי ז"ל בא לכאן"

מראעני: "[קטע לא ברור] במקום [מלה לא ברורה]"

המחבר: "בן כמה אתה היית?" בקטע זה של השיחה קשה היה לשמוע את הדברים בבירור וגם בהקלטת הראיון נשמעים במקביל לשיחה עם מראעני דבריהם של אבו-תופיק ואבו-נאיף ולעתים אף משתלבים אלו באלו.

מראעני: "אולי 16 - 17... נגיד עכשיו אני בן 70 ומשחו [קטע לא ברור] אולי 17, 18 (כאן יש להעיר שתשובת מראעני אודות גילו לא הייתה לגמרי מדויקת: אם גילו בעת האירועים בטנטורה היה 16 או 17 שנה, הרי ב1997, בעת הראיון עמו צריך היה להיות בן 65 או 66 שנים, אולי 67, ולא בן 70 ומשהו, כמו שאמר):

היינו עובדים בזיכרון. אבל ביים הזה לא הייתה עבודה. ככה [קטע לא ברור] אמרו לנו: "תלכו הביתה" בא מוטל זה. היה במעיין, היה במעיין עובד גם, מוטל זה.

המחבר: "מעני ילד..."

מראעני: לא יודע הוא עוד חי להיום או... לא יודע."

המחבר: מוטל"

מראעני: "מוטל, כן, מזיכרון. היה במעיין עובד ומיד. חבר במעיין."

המחבר: "מוטל, מזיכרון."

המחבר: מראעני:

343

אבל [קטע לא ברור] יש לו בן שמן, יש לו אוטו [קטע לא ברור] אבל הוא עובד על זה, לא יודע, הוא בזמן הזה לא יודע שום שם אחר או קוראים לו מוטל. אבל יעקב אפשטיין, מזיכרון, היה יעני זה... יעני לשמור איתנו, לדבר עם הזה נגיד...¹⁶

בהמשך לאותה השיחה השמיע מראעני, במקוטע אמנם, את גרסתו לגבי הוצאת מצרכי המזון והתפצים האחרים מטנטורה בתקופה שלאחר הכיבוש והוא משלים, מבחינה מסוימת, את תיאוריו של יעקב אפשטיין, במסמכים, בהם טיפלנו.
והוסיף מראעני:

אבל מכאן אנו, לא יגידו לנו. אתה יודע, לא היה אוטו של הצבא. אוטו מזיכרון הם מביאים שם. הם אומרים: 'בואו, תביאו שמה אוכל. אני לא יכול להביא, האזו הלכנו לשמות, למה הם כבשו את זה. נגיד... אוכל תחת הזה... בזיר [זיר בערבית - כד גדול של חרס] שמן, בורגול, עדישים. זה היה האוכל. לא כמו חיום, נקניק ולבנה מביאים מחנות... הא. עושים הכל בבית. אתה רואה את הבית הזה, עוד אוכל נשאר... נגיד זה בורגול, עדישים. מכאן שני ק"ג, פה 10 ק"ג. אבל מה שנגיד היה עוד סגור, היו מביאים מחיפה. היה יעני [קטע לא ברור] היה עובד בחיפה. היו הרבה גרים בחיפה, הרבה יעני... חיטה, קמח, אורז. אבל מה... ש... גם חם קצת היה להם קצת כסף [קטע לא ברור], אם החומה עומדת שמה, לוקחים את הזה בידיים על האוטו ישר. זה כסא יפה, זה נגיד כורסא, משהו כזה. למח חם שונים מאנשי פריזיס, יעני. הם קצת היו מביאים סחורה, דייגים, חולכים לסוריה ולבנון. היה להם הכול הסחורה בבית, הכול דברים, יעני, משהו טוב.

המחבר: "ברור."

אמר מראעני:

אז זה מה שסגור שלם - החולכים איפה שיש הרבה. אורז, חיטה, שעורה, זה כסא יפה מסוריה, איטליה, מה שנשאר אוכל זה ככה קטן בתיק הזה. נותנים את זה. לקחו את התימנים, הביאו את זה. ואמרו לנו: 'אתם... יעני, מפקדים עלינו. אמרו: 'אתם תישארו פה על בית הקברות'. למה הם לא [קטע לא ברור] בגלל שהתחיל לעשות זבובים, ריח. היה בקיץ. בחודש שישי, שבועי. מה מצריח זה. אמרו לעשות בר.

המחבר: "אתה אומר שהיום מנרש החניח של דור זה איפה שהיה בית הקברות?"

ראה: שם.

השנה אבו-נאיף :

כן. כמה השאירו! אולי שני זונס, גם בנו על זה. אתה יכול ללכת ולראות בעין שלך. אני 15 שנה לא נכנסתי לטנטורה. הלב שלי כואב לי. אני לא יכול להיכנס...¹⁷

עבד אל-חאפט' מחסן (אבו-נביל)

אתה הצעיר של אבו-תנופיק, עבד אל-חאפט' מחסן (אבו-נביל), הוא אמנם במוצאו מן הכפר אמס, אך בליל הקרב בו נכבש הכפר טנטורה התארח שם אבו-נביל אצל קרובי משפחתו, משפחת שורה. אבו-נביל היה אז ילד כבן שבע, או שבע וחצי שנים וכילד – לא ראה, כמוכן, את כל מה שהתרחש בטנטורה וגם כאשר ראה – יש להניח שלא את הכל הבין. אבו-נביל סיפר שקרוביו, משפחת עלי שורה, התארחו יום קודם לכן בביתו, באגוזים והוא יצא עמם, באותו היום, על גבי חמורים, לטנטורה, כדי להתארח אצלם, למשך שבוע ימים, בכפרם. אבו-נביל אמר, כי באותו הלילה, ב – 22 במאי, 1948, בערך בשעה 22.00 או 23.00 התחילה לפתע הפגזה כבידה של מרגמות, או כלים כבדים אחרים, מכל מיני כיוונים וכי הדבר נמשך שעות רבות וארוכות. לדבריו, בערך בשעה שלוש לפנות בוקר, אספו את כל הילדים, הבחורות והזקנים וכל אלה שלא יכלו להילחם והכניסו אותם לבית גדול, שהיה מוקף גדר אבן סביבו. שם חיכו כולם עד שש או שבע בבוקר, בכל אופן כבר היה אור מלא בחוץ. על מה שאירע שם בהמשך סיפר אבו-נביל: "באו אנשים מישהו בא. זוכר אותו טוב מאד."

המחבר: "אהה."

אבו-נביל: "אמר למי שיש שם, לבחורות ולילדים, לזקנים, שהכפר, טנטורה נפלה ולשים זגל לבן."

המחבר: "אהה."

אבו-נביל: "אחרי כמה זמן, לא ריק... לא הרבה זמן, עשר דקות, רבע שעה, מישהו פתח את הדלת. זה צבא ישראלי."

יהדים, כמו שאומרים."

המחבר: "אה. נכנס הצבא הישראלי... היהודי, כן."

אבו-נביל: "הישראלים."

המחבר: "כן..."

אבו-נביל: "ואספו, לקחו אותם למקום שקוראים לו 'ביאדר' יעני. איך אומרים ביאדר?"

המחבר: "ביאדר זה גורן, איפה שהיו עושים."

אבו-נביל: "אה, לקחו את כולם לגורן."

המחבר

אבו-נביל:

כולם. הילזים והבחורות. ו...שם, אני זוכר את זה עד עכשיו, אני מספר את זה ואולי סיפרת לו מה שראיתי, דבר שלא, לא נעים ולא [מלה לא ברורה]... לקחו או שש או שבע בחורים, לא זוכר בדיוק מספר.

המחבר: "כן."

אבו-נביל: "וידו בהם"

המחבר: "לעני כולם"

אבו-נביל: "לפני, על יד כולם. ואני סיפרתי את זה הרבה. לא, לא רק כך."

המחבר: "בחורים?"

אבו-נביל: "בחורים צעירים. לא זוכר את הגילים, אתה מבין. אני לא חבדלתי גילים."

המחבר: "מעני, בטורן, כשכולם היו שם?"

אבו-נביל: "כן. הם לקחו איזה שש, שבע..."

המחבר: "וידו בהם לעני כולם?"

אבו-נביל: "ידו על יד, מול העיניים שלנו."

המחבר: "והרגו אותם?"

אבו-נביל: "והרגו אותם שמה."

המחבר: "בלי שקרה משחזו בלי סיבה?"

אבו-נביל ענה:

אני לא יודע מה שהיה בחוץ. אתה מבין. אחרי שאספו את האנשים האלה, שהיו אוספים אותם מחרחובות והבתים, כולם על הביאדר הזה, אז בסוף...

המחבר: "באותו זמן כולם, כל הכפר, בתוך הביאדר."

אבו-נביל: "כן. בתוך הביאדר. לא יודע מה שהיה איתם. אתה מבין?"

המחבר: "התחילו לאסוף את האנשים."

אבו-נביל: "על אלה שירו אני לא יודע מה שקרה, אבל ראיתי את זה."

המחבר: "כמה הם היו בערך, בני 20, 20 ומשהו?"

אבו-נביל: "כמה כזה. בחורים צעירים. לא זוכר את הגיל, אתה מבין. אבל לפי שאני רואה את זה עכשיו, 20 - 25,

זבן: "מה קרה אחרי זה?"

אבו-נביל השיב:

אחרי זה לקחו את הילדים והבזורות, והביאו אותם לכפר פה, אתה מבין? לא עשו לבחורות שום דבר ולא עשו לילדים שום דבר.

מחבר: "הביאו אותם לפה, לפרידיס?"

אבו-נביל: "לכפר הזה ושחררו אותם בתוך הכפר... אבל מה שהיה בחוץ אני לא יודע. לא ראיתי בחוץ."¹⁸

אחרי מכן, בהמשך השיחה, אשר עסקה גם בנושאים אחרים בהקשר עם כיבוש טנטורה, חזר אבו-נביל והעלה את עניינם של ששת או שבעת המוצאים להורג והעלה השערה, לאור מה שסיפרו לו אנשים, שיתכן שהם הוצאו להורג מאחר והם היו שומרים שנותרו מנותקים מן הכפר והמשיכו לירות לאחר שהכפר נכנע. על כך הוסיף אבו-זנופיק שעל פי מה ששמע - הם ירו עד שנגמרה להם התחמושת ואז הם נכנעו.

בשלב מסוים סיפר אבו-נביל על קבורת ההרוגים של טנטורה, שהספיק לראות עוד בטרם עזב את הכפר. הוא סיפר על המשאית עם הסולמות בה נסעו אל מחוץ לטנטורה, אך נזכר בכמה פרטים עוד בטרם עזב את הכפר, כמו כוונתו של שמשון לירות במחמוד אל-עזובאז מפרידיס, שהיה בין קוברי ההרוגים.

המשיך אבו-נביל:

...אבל כשיצאנו מהגורן, עד שהגענו למשאית, אותה יודע, זה לא רחוב ולא כביש, בדרכים רגל, בתוך הבתים. הלכנו לגד שם. ראיתי כמה אנשים, אני לא זוכר, שלושה, שניים, ארבעה, אני לא זוכר את זה. שמשון הזה לקח אנשים... כולם נפטרו. אתה מבין מה ש... לקח אנשים, הוא ויגאל וכמה חבריה, אספו את האנשים, חפרו להם ולקבור אותם. אז שמשון הזה, היה אחד קראו לו מחמוד אל-עזובאז, רצה להרוג אותו...

מחבר: "אנשים מטנטורה? לקחו אותם לחפור?"

אבו-זנופיק: "לא. מפרידיס."

אבו-נביל: "לא. מפרידיס."

מחבר: "אה, לקחו מפרידיס?"

אבו-נביל: "אנשים שקברו אנשים שמתו מטנטורה."

¹⁸ ראה: ראיין אישי של המחבר עם עבד אל-האפט' תופיק מחסן (אבו-נביל). ב- 1.3.1997.

חבר: "אחה."

ז-נביל: "אז רצה לירות במחמוד אל-עזבאו, שמשון הזה."

זחבר: "למה?"

זו-נביל: "אני לא יודע. אז מי..."

זו-תופיק: "הציל אותו?"

זו-נביל: "הציל אותו? יגאל מזיכרון."

זמחבר: "יגאל מזיכרון."

זו-נביל: "הוא אמר לו: 'מה, זה חבר שלנו, עובד אתנו כל הזמן עבד אתנו...'"

זו-תופיק: "זה מה שאמרו כולם, שהרבו מזיכרון, הם לא רצו אף אחד ייהרג בטנטורה."

זו-נביל: "יגאל לנזרמן [הכוונה היא, אל נכון לשם נייזרמן]."

זו-תופיק: "הצילו מאות אנשים."

זו-נביל: "הרבה, הרבה אנשים הצילו."¹⁹

כשנשאל אבו-נביל על מהלך המלחמה שבה נכבש הכפר טנטורה, לא ידע להשיב, מעבר לכך ששמעו במהלך כל הלילה רעש של פצצות, אך מכיוון שכילד לא יצא אל מחוץ לבית, לא ידע לספר מה קרה במהלך הקרב ואף לא ידע כיצד לפרש את קולות הירי ששמע, ואת זה אמר אבו-נביל במהלך השיחה:

אני לא יכול להגיד לך... שלא יצאתי החוצה. אבל כל הזמן, אנחנו היינו ילדים, אספה אותנו האישה זה, עד שבאו, לקחו אותנו לדירה הזאת, לגינה הזאת עם הגדר. אז כל הזמן ישבת איתנו בגינה. ושומעים פצצות, פצצות, פצצות. לא יודע...

המחבר: "התמוץ, בתוך הכפר."

השיב אבו-נביל:

כן, אבל לא יודע, אם זה נהרגו מתוך היריות האלה או אחרי שנכנס הצבא, אתה יודע. יכול להיות גם כן מלחמת בתוך הכפר, מבית לבית, כמו שאומרים.

המחבר: "זה גם יכול להיות שהיו?"

זו-נביל: "יכול להיות. אני לא. למה לא יצאתי לרחובות ולא ראיתי."²⁰

ראה: שם.
ראה: שם.

לקראת סיום הפגישה דובר על אנשים נוספים שניתן לראיינם בהקשר עם כיבוש טנטורה ובדין הקצר שהתנהל בין אבו-נביל ואחיו, המבוגר ממנו, אבו-תופיק, הוטל ספק באמינותם של אחדים מן הנותרים מטנטורה.

אבו-נביל: "תן לי מספר טלפון שלך. יכול להיות שאני אמצא לך מישהו יותר מבוגר, יותר אמיתי."

המחבר: "תן לי מספר טלפון שלך. יכול להיות שאני אמצא לך מישהו יותר מבוגר, יותר אמיתי." מאה אחוז.

אבו-תופיק: "תקשר אותו עם אבו אל-עבד."

אבו-נביל: "אבו אל-עבד... וכל החברה הזאת."

אבו-תופיק: "מה? היו בני 17"

אבו-נביל: "אבו אל-עבד היה מעל 20. אבל הוא לא דובר אמת. לא יודע. כנראה שהוא מפחד."

אבו-תופיק: "יש דברים שאנשים... אנשים מפחידים להגיד כמה היה להם רובים."

ובסיום, בטרם פרידה הוסיף אבו-נביל ואמר: "יש אנשים שמגזימים בדברים האלה. יש אנשים מפחדים.

אני לא יודע."²¹

ג'מיל חסן עבד אל-מלכ ח'ליל (אבו-ג'אסר) ואשתו – ג'מילה אחסן שורה ח'ליל

(אם-ג'אסר)

ג'מיל חסן עבד אל-מלכ ח'ליל (אבו-ג'אסר), שנולד בפרידיס ב - 1927, נשוי לג'מילה (אם-ג'אסר), שהיא מטנטורה. אבו-ג'אסר היה בפרידיס בעת כיבוש טנטורה, לא ראה את הדברים שקרו בעיניו אך שמע עליהם ממקור ראשון בסמוך להונררשותם, מפי בני משפחת אשתו, משפחת שורה. אבו-ג'אסר הצליח, בחלקים מסוימים של הראיון להתבטא בעברית, אך ככל שנמשכה השיחה, כשגברה התרגשותו, הוא העדיף לבטא עצמו בערבית, וכך, לאורך כל הפגישה עמו דיבר אבו-ג'אסר חלק בעברית וחלק בערבית, לעתים, באותו משפט עצמו. הוא החל את השיחה עם המחבר בכך שסיפר, שכל הכפרים באזור זיכרון-יעקב היו ביחסי ידידות ומסחר עם המושבה. כדי לבטא כהלכה את היחסים הטובים בין הערבים ליהודים באותה עת, השתמש אבו-ג'אסר בפסוק ידוע בערבית: "אלי בוקד אמי הוא עמי", והמשמעות היא כי מי שלוקח את אמי (הנושא את אמי לאישה, לאחר פטירת אבי, שהוא בעלה) - הוא דודי. כוונתו העיקרית של הפסוק הזה על פי אבו-ג'אסר היא לציין השלמה עם המצב, וזה מה שרצו לעשות הזקנים והמבוגרים של טנטורה כשהתכוונו להשלים עם עלמותם של היהודים, עוד בטרם נכבש הכפר, אך כידוע, הצעירים לא הניחו להם לנהוג כך. אנשי טנטורה היו מוכרים בזיכרון-יעקב דגים וביצים והיתה מעין הסכמה בלתי כתובה

²¹ ראה: שם.

בין אנשים שהכירו משני הצדדים כי אם הערבים יצליחו במלחמה – הם ישמרו על היהודים ואם היהודים יצליחו – אזי ההיפך. ושוב, כדי להמחיש את השלום והשלווה ששררו ביחסי הערבים והיהודים סיפר כי בכל טנטורה לא היו יותר מאשר 20 רובים, לכל אחד היה אקדח עם 20 כדורים, והיה גם ברן צרפתי אחד בבית הספר שבכניסה המזרחית לכפר, אך לא הייתה די תחמושת עבורו. אינפורמציה זו שמסר אבו-ג'אסר אודות מספר הרובים שהיו בטנטורה אינה מתאימה, כפי שכבר ציינו, למידע אחר, שנמסר על ידי מרואיינים אחרים, שדיברו על כמותיים צעירים, שהשתחררו מן השירות אצל הבריטים ימים אחדים קודם לכן, עם סיום המנדט, וחזרו לטנטורה כשרוביהם איתם. הוא גם הוסיף שלא היו זרים בטנטורה. לא סורים ולא אחרים. לדברי אבו-ג'אסר אמרו זקני טנטורה בתקופה שלפני כיבוש טנטורה, שאין רצון ואין סיבה להילחם אלו באלו, שכן האנשים הם כאחים ביניהם. כדוגמה מעשית ליחסי הידידות בינו לבין היהודים מזיכרון-יעקב סיפר אבו-ג'אסר מה שקרה לו עם יגאל נידרמן, בטרם החל הקרב בטנטורה. התקופה של לפני כיבוש טנטורה הייתה בדיוק הזמן שבין אירוסי אבו-ג'אסר מפרידיס עם ג'מילה אחסן שורה, מטנטורה, לבין נישואיהם. בטקס האירוסין השתתף גם נידרמן כמוזמן, בתור ידיד המשפחה. אבו-ג'אסר סיפר על שיחתו עם יגאל נידרמן, לפני כיבוש טנטורה:

...שמעת עליו? אמר לי: "ג'מיל, ג'מיל, לך תביא אישה שלך ושתביא את המשפחה שלה." אמרתי לו: "יגאל, בשביל מה?" אמר לי: "ככה, יא חביבי, אני לא יכול להגיד לך יותר מ'ככה'. יקר לי מאד יגאל.
"לך, תביא אותה." מה אני אגיד לך?

המחבר: "את האישה שלך והמשפחה שלה"

אבו-תופיק: "כנראה הוא ידע מה הולך להיות בטנטורה."

המחבר: "אתה זוכר בעד?"

אבו-ג'אסר: "אהו"

המחבר: "אתה זוכר בעד, כמה זמן זה היה לפני המלחמה בטנטורה?"

אבו-ג'אסר: "רגע, רגע, רגע. ככה. אמר לי חיום, ובלילה – קרה. יעני עוד יום – קרה משהו"²²

אולם אבו-ג'אסר לא נענה להזמנתו של נידרמן, בעיקר מפני הפחד שיכונה בוגד בפי אלו שכינו בוגדים את אנשי פרידיס וג'יסר אל-זרקא, בגין כניעתם ליהודים. באותה עת גם פחזו אנשי

²² ראה: ראיין אישי של המחבר עם ג'מיל חסן עבד אל-מלכ ח'ליל (אבו-ג'אסר) ורעייתו ג'מילה אחסן שורה ח'ליל (אם-ג'אסר) ב-5.4.1997.

פרידיס ללכת לטנטורה, שמא יואשמו בבגידה. עד הבוקר שלמחרת – נכבש הכפר. לפי אבו-גי'אסר, הנשק היה מיושן ומועט.

לדבריו, לאחר כיבוש טנטורה, כשרצו החיילים להרוג את אנשי הכפר – לא הניחו להם אנשי זיכרון-יעקב לעשות זאת.

אבו-גי'אסר, שהיה בפרידיס, שמע מגימילה אחסן אשתו, ילידת 1930, מאמה ומיתר בני המשפחה על כך שמשוון, מנבעת עדה (בערבית השם של גבעת עדה הוא מראחי), שהיה הקצין בטנטורה, סידר את הגברים בשורה והרג אנשים מתוכם. הוא הזכיר גם את יעקב המחיתאר שדאג לשלומם של אנשי טנטורה. הוא סיפר על מקרה שהתרחש, לאחר הכיבוש בבית הקפה, כאשר הגיעה מונית עם יהודים שניסו להתנכל ליושבים בבית הקפה ואלמלא התערבות יעקב המחיתאר היו כל יושבי בית הקפה מחוסלים על ידי הסטן שהיה בידיהם. גימילה, היא אם-גי'אסר, אישית, לא ראתה את ההרג, אך שמעה עליו מאביה וראתה את ערימות הגופות, אותן באו לקבור רק למחרת. לשאלת המחבר כמה נהרגו בטנטורה, ענתה אם-גי'אסר שנהרגו 85 או 86 גברים ושתי נשים. לפי מה ששמעה מאביה ישבו אנשים בבית של אחמד אבו-דכנאש, בסוף הכפר [הכוונה, כנראה, בסמוך לים]. החיילים באו ועמדו ליד הדלת וקראו לסלים אבו-שוקור. הוא ענה: "כך", ולאחר מכן אמרה אם-גי'אסר: "לקחו אותי לבית אבו אל-קצב, אחמד אבו אל-קצב, הכניסו אותי וירו בי".²³ אם-גי'אסר ראתה אנשים מתים ברחובות, כאשר הובילו את הנשים לאזור בית הקברות לעלות על האוטובוסים שהובילום לפרידיס. היא ראתה שמובילים ואוספים את גופות האנשים "כמו קמח", בערימות, בעגלות, בהן היו, בדרך כלל, מובילים קמח וקש. אם-גי'אסר גם סיפרה, שהאיש שהיה מוכר להם ביצים הסתתר באותו הבוקר בלול, במבנה קטן ונמוך מטיט, שנקרא בשם "חום", בו היו נמצאות בדרך כלל הטרנגולות. גילו אותו וירו בו שם, במקום.

אבו-גי'אסר סיפר על מה שקרה עם בני משפחת סלבוד. שלושה אחים היו ממשפחת סלבוד. שניים מהם נורו ונהרגו בשלב מוקדם, יחסית, והאח השלישי היה אחד מאוספי הגופות. ברגע מסוים הוא אמר לאחד החיילים לשים לב לכך, שהנה שוכבים הרוגים שני אחיו, והחל לבכות ולהתחנן על חייו, גם למען אמו. וכך תיאר אבו-גי'אסר את מה ששמע מבני המשפחה של גימילה אשתו:

"הוא אמר לו: 'אלה האחים שלי. תרחם על החורים שלי, תשאיר אותי בחיים, אמא שלי זקנה ועיוורת'"

אם-גי'אסר: "אמו התעוורה."

²³ ראה: שם.

לדברי אבו-ג'אסר הדבר לא השפיע על החייל, שאמר לו: "בשביל מה אתה תישאר חיי? יללה מות!"²⁴ וירה גם בו והרגו. לאחר מכן סיפר אבו-ג'אסר על מה שהתרחש עם אבו-פהמי וחברו, שניצלו על ידי אנשי מעין-צבי שהכירו את החבר, שזוהי אותה הפרשה עליה הרחיב אבו-פהמי את הדיבור. אמר אבו-ג'אסר: "...יש עוד אחד, אחר, שעבד בקיבוץ, מה שמו זה, עבד בקיבוץ מעין הרבה..."

אבו-תופיק: "סיפר לנו אבו..."

סיפר אבו-ג'אסר:

רצו להרוג אותו והוא מבין עברית וראה אחד מאנשי מעין צבי. הוא שמע את החיילים שרוצים להרוג אותו, אמרו בינם לבין עצמם ש"כשיגמור את העבודה אנחנו נהרוג אותו. יגמור את העבודה ואז נהרוג אותו." שמע, הסתכל, ראה אחד מקיבוץ מעין צבי שמכיר אותו, אמר לו בעברית: "רוצים להרוג אותי?" זה, בשקט, הלך, הביא את החברים שלו ממעין-צבי ואמר לו: "אף אחד לא יהרוג אותך. זה פועל שלנו."

אבו-תופיק: "סיפור שמענו אותו מאבו-פהמי."²⁵

במישור האישי עברו בני הזוג ג'מיל וג'מילה מסלול ייסורים ארוך ביותר, בעקבות אירועי המלחמה. לדבריהם, הייתה פקודה ממשלתית, שכל מי שאשתו נמצאת מחוץ לגבולות – יכול להביאה. התברר שג'מילה נמצאה בטול-כרם. תחילה – לא רצתה להיפרד מאמה ומסבתה לאחר כל ההרג והסבל שעברו. אבו-ג'אסר סיפר שהלך, עם עוד כמה אנשים ל"קיימקאם" (מושל המחוז) בחיפה, הם קיבלו אישורים והגישו אותם למח'תאר פרידיס. אז נתקל אבו-ג'אסר בסירוב וגילה שכל מיני אנשים שהיה להם "חשבון" כלשהו עמו "לכלכו" עליו וטענו שג'מילה אינה אשתו וכל העניין התעכב. עוד סיפר אבו-ג'אסר שהיה זמן שהם הסתפקו, בלית ברירה, במפגשים קצרים של רבע שעה במעבר מנדלבאום בירושלים. הישראלים, לטענתו, הסכימו ליותר זמן אך הירדנים סרבו. אבו-ג'אסר פנה לעורך דין בחיפה, אך שום דבר לא עזר והם הגיעו עד בג"צ, כשהוא גייס לעזרתו את היהודים יגאל ניידרמן וישראל שכטר להישבע כעדים שמכירים אותם ויודעים עליהם שהם זוג נשוי ובכל זאת לא האמינו להם. גם איציק וזלמן לייבוץ מבנימינה ניסו לעזור, ובסופו של דבר הם הצליחו להבריח את ג'מילה דרך הכפר בקה אל-עירביה.

²⁴ ראה: שם.
²⁵ ראה: שם.

חלימה זידאן איוב

חלימה, ילידת 1934, בת למשפחה "טנטוראית" נכבדה וחשובה. היא מעידה על עצמה שכנערה צעירה בעת הקרב על טנטורה לא כל-כך ידעה ולא כל-כך הבינה את גודל האסון ואת ממדיו. בעיקר זכרה חלימה עניין שלא הרבינו לשמוע אודתיו משאר המרואיינים:

אני מצטערת עד היום על כך שלא שמענו בקולם של היהודים כובשי טנטורה, שהציעו לנו, פשוטו כמשמעו, להישאר בכפר ולא לזוז לשום מקום, ואנחנו, הטיפשים וקטני האמונה לא רצינו בזאת וויתרנו על כפרנו ובתינו היפים, בגלל איזו רוח שטות שאחזה בנו וכולנו עשינו את אותה השטות, שאחר כך התחרטנו עליה. אינני יודעת, כמובן, כמה זמן עוד היינו יכולים להישאר, אם בכלל, אלא שההזדמנות, גם אם הייתה קיימת בכלל, לא נוצלה כמובן וחבל.²⁶

קשה ולא לגמרי מובנת היא אמירתה של חלימה, על רקע העדויות, בעל-פה ובכתב, על הוצאת כל תושבי טנטורה מן הכפר לאחר כיבושו: הגברים בגיל לחימה – למאסר ושאר בני המשפחות – לפריזיס. בדיעבד, ידוע לנו שלא היתה לחלימה, או לכול אחד אחר מן הכפר, מרגע שפרץ הקרב בטנטורה, כל אופציית הישארות במקום לאחר כיבושו. אפשרות מסוימת, דחוקה במקצת להסביר את דבריה היא בכך, שבהיותה נערה צעירה, ייתכן שלא ידעה, שבהתאם להצעתו של יעקב אפשטיין, שחשש לשלומם של בני משפחות טנטורה לאחר צאת הגברים מן הכפר, הוחלט להוציא את כולם לפריזיס ובכך נסתתמה לחלוטין אפשרות ההישארות של התושבים בטנטורה. זהו, אמנם, דיון תיאורטי בלבד, אך בסופו של דבר, אין כל וודאות, למרות שדובר על כך ואחדים מן המרואיינים אף תמכו באפשרות זו, שאילו היה הכפר נכנע בעוד מועד ומוסר את נשקו – היה נשאר קיים על מקומו, חרף היותו מסומן זה מכבר, במפות ההתיישבות החדשה של יוסף ויץ.²⁷

ממה שידוע ואף נמסר על ידי מרבית המרואיינים, כל הכפר טנטורה, עד אחרון תושביו, התפנה לחלוטין בסופו של יום הכיבוש של הכפר. הגברים שנותרו חיים – נלקחו בו ביום למשטרת זיכרון-יעקב וכול שאר האוכלוסייה הבלתי לוחמת, של זקנים, ילדים, נשים, אלמנות ויתומים, התפנתה בכיוון פריזיס עוד באותו היום, כנראה בעיקר מן הסיבות אודותיהן דיבר יעקב אפשטיין, אשר חשש "שמא יהיה דיר יאסין שני..." לדבריו, כאשר השטח נותר, ככול הנראה,

על
הזכר
לחלימה

²⁶ ראה: ראיון אישי של המחבר עם חלימה זידאן איוב ב- 11.3.1997.
²⁷ ראה: יוסף-ויץ, יומני ואגרות לבנים, מסדה, תשכ"ה, כרך ג': משמר תומות (1945 - 1948), עמ' 286. (להלן: ויץ).
ראו לצידו, כי יוסף ויץ, ממיסדי וראשי הקרן קיימת לישראל, מתבטא על הצורך הפיזי שלם ומחולט של הערבים מארץ ישראל שנים רבות לפני מלחמת 1948. כבר ברשימה ביומנו, כ- 20.12.1940, כותב ויץ: "בינינו לבין עצמנו צריך להיות ברור, שאין מקום בארץ לשני העמים יחד... ואין דרך אחת אלא להעביר מכאן את הערבים לארצות השכנות, מלבד, אולי, בית לחם, נצרת וירושלים העתיקה. אין להשאיר אף כפר אחד, אף שבט אחד." שם, כרך ב', עמ' 181.

בתום יום הקרב, אתר הריגה גדול, בו נותרו גופות הרזגים רבות, שהמתינו לקבורתן בימים שלאחר מכן.

כך או כך – ב-14.6.1948 כבר עלתה קבוצה ראשונה לאדמת טנטורה להתיישבות ימית, שנקראה, כעבור זמן קצר נחשולים.

עיסא ד'יב אל – בשיטי (אבו-מצטפא)

עם עיסא ד'יב אל-בשיטי (אבו-מצטפא), איש זקן, שלא היה בריא, לא התקיים ראיון, במובן המקובל של המילה. האיש, שהיה בן אחותו של דאהוד אל-חאג', מח'תאר טנטורה הוותיק, רק אמר:

לו חי המח'תאר בעת המלחמה – היה מונע את כול הבעיות ואולי גם את המלחמה באזור כולו ואגיד לך למה: דאהוד אל-חאג' היה מח'תאר טנטורה כ-40 שנה ולא היה בכול האזור מישוהו, ערבי או יהודי, שלא הכירו, כיבדו וקיבל את מרותו, כולל צעירי טנטורה המרדניים והסרבנים... ייתכן אפילו, שכול האזור היה נכנע ללא קרב... כשלושה חודשים לפני היסוף נפטר דאהוד אל-חאג', שהיה חולה בסוכרת קשה. באחד הימים יצא והתכוון לעלות למונית, שחיכתה לו כדי לקחתו להיפה, לטיפול שגרתי ונתקל ברגליו במשהו, נפל ונפטר במקום. ממלא מקומו – איש משפחת דסוקי.²⁸

צאלח עבד אל-רחמן אבו-משאייח' (אבו-מחמד)

על אבו-משאייח' שמע המחבר לראשונה מפי אבו-תופיק, בחברתו בילה המחבר שעות רבות במהלך המחקר. לא תמיד ידע אבו-תופיק הכול ולא תמיד מה שידע הוכח כנכון במלוא מאת האחוזים, כי גם הוא, כרבים אחרים, שלא היו בטנטורה, שמע את הדברים מאנשים שונים וזכר, בהמשך, מה שזכר. אמר אבו-תופיק:

מתהלך באזורנו סיפור על בחור בשם צאלח אבו-משאייח', שמוצאו בכפר ד'טאבי שבנפת טול-כרם והוא ממשפחת תפאל, אך כל משפחתו נשארה בגדה המערבית. מספרים עליו, על אבו-משאייח', ששיתף פעולה עם היהודים ויום אחד הכוהו אנשי טנטורה מכות נאמנות כי הוא נתפס על ידם כשברשותו רובה... על כך אמרו אחר-כך בהגזמה, כי "טנטורה נחרבה בגלל רובהו!"²⁹

²⁸ ראה: ראיון אישי של המחבר עם עיסא ד'יב אל-בשיטי (אבו-מצטפא) ב-6.4.1997.
²⁹ ראה: אבו-תופיק – ראיון אישי.

המחבר חיפש את אבו-משאייח' על פי הנחיות אבו-תופיק ומצא אותו בכפר גיסר אל-זרקא. בראיון עמו, שנערך בהמשכים, מספר מפגשים, התגלה האיש כמעניין ומרתק במיוחד. צאלח עבד אל-רחמן אבו-משאייח' (אבו-מחמד) נולד בקיסריה, בכפר ערב אל-ברא, ב-1922, והיה נשוי לאישה שאמה - מוצאה מטנטורה ממשפחת אבו-גימוס. משפחתו של אבו-מחמד הייתה בין המשפחות שהובאו לארץ מבוסניה על ידי העות'מאנים. אבו-מחמד היה בטנטורה בעת הכיבוש של הכפר בנסיבות שמלכתחילה לא רצה להרחיב עליהן את הדיבור. כמו שכבר הזכרנו בדיון על שאלת הזרים בטנטורה, במהלך השיחה עמו ולאחר שאלות חוזרות ונשנות נתן אבו-מחמד למחבר להבין כי בעצם הונסק כמשתף פעולה על ידי היהודים וכי כנראה בתור שכוה גם הגיע לטנטורה בשלב מסוים, מספר חודשים קודם הקרב על הכפר. לדבריו, היה בכפר כשלושה חודשים והתגורר אצל איש בשם מחמד אבו-עבוד. לאחר תום הפרק של טנטורה חזר אבו-מחמד לזמן מה לערב אל-ברא ומשפונה גם כפר זה, המשיך, דרך בקה אל-עירביה לטול-כרם. לאחר זמן מה, ככל הנראה בגין קשריו, חזר אבו-מחמד והתיישב בגיסר אל-זרקא ונשאר קשור למערכת של השב"כ עד 1968.

לעומת אחרים העיד אבו-משאייח' על כך שראה לא רק מקלע ברן אחד כי אם שניים או שלושה מקלעים כאלה אצל החיילים הזרים, אך גם על פי עדותו של אבו-משאייח' חיילים זרים לא היו אז בכפר וממילא גם לא השתתפו בקרב עצמו. אנו נראה בהמשך קטע הראיון הראשון עם אבו-משאייח', מן ה- 4.4.1997, כמעט ללא קיצורים, בו מתאר אבו-משאייח' את הריגתם של 85 מתושבי טנטורה, אישית, בידיו של שמשון משבץ. כך התנהלה השיחה עם אבו-משאייח':

אבו-משאייח': "בטנטורה היה מלחמה קטנה ביניהם לבין היהודים."

המחבר: "אני מבין שאתה היית שם באותו הלילה. כן?"

אבו-משאייח': "ונפלו, בידיים של היהודים."

המחבר: "עני, נכבש הכפר."

אבו-משאייח': "אה. מי שנהרג- נהרג. מי שברח - ברח. מי שנשאר - לקחו אותם לבית סוהר."

המחבר: "איך נהרגו?"

השיב אבו-משאייח':

היה, אתה יודע מה, מלחמה ביניהם, ובסוף, אתה יודע מה, תפסו אותם, על השפת הים שמה בטנטורה. ולקחו אותם על יד הבניין גדול ככה. והרגו חלק מהם, כמה.

המחבר: "איזה בניין?"

אבו-משאליח': "בתים שלהם. הם היו בונים על שפת הים. הים היה עובר על הכפר."

המחבר: "והרגו סתם חלק?"

אבו-משאליח': "כן"

המחבר: "אחרי שכבר נבעו?"

אבו-משאליח': "אחרי, אחרי שכבשו אותם."

המחבר: "בערך כמה?"

אבו-משאליח': "85 איש."

המחבר: "אתה היית שם וראית את זה?"

אבו-משאליח': "כן."

המחבר: "איך זה הלך; עמדו רק ה-85 איש או עמד כל הכפר?"

השיב אבו-משאליח':

לא. 85 התפזרו, אתה יודע מה זה, הם באו לכל הכפר היו יושבים על שפת הים, במקום מקום ככה,

ואתה קום, אתה, אתה, אתה, אתה.

המחבר: "איך, לפי מה?"

אבו-משאליח': "אני יודע! לפי סימנים שהם מחפשים אותם. אני לא יודע. לא יכול להגיד לך."

המחבר: "רגע. היה להם שמות, או לפי גיל? או לפי מה?"

אבו-משאליח': "לא. היה להם שמות. ולפני..."

המחבר: "באו עם רשימה, מסודרת?"

אבו-משאליח': "כן, כן, ולפי הגיל גם"

המחבר: "מאיפה לקחו את השמות?"

אבו-משאליח': "מה? זה אני לא יודע. לא יכול להגיד לך (שתיקה). אחד יהודי היה, קוראים לו שמשון, מגבעת

עדה."

המחבר: "שמשון מה?"

אבו-משאליח': "אני לא יודע, רק מכיר את השמשון"

המחבר: "מגבעת עדה?"

אבו-משאליח': "כן. הוא היה, עוד אחד"

המחבר: "הוא עוד חי?"

אבו-משאליח': "עוד חי עד היום."

המחבר : "עד היום עוד חי?"

אבו-משאייח' : "כן."

המחבר : "ואתה לא יודע את שם המשפחה שלו?"

אבו-משאייח' : "לא"

המחבר מסכם עם אבו-משאייח' שהאיש יברר את שם משפחתו של שמשון, והשיחה נמשכת.

המחבר : "אז מה הוא עשה שמשון?"

אבו-משאייח' : "הוא היה. הוא, הוא הרג אותם. הוא, בידו. היה עוד אחד, קוראים לו רחביה אלטשולר מבנימינה.

אלטשולר."

המחבר : "עם הוא הרג?"

אבו-משאייח' : "הוא לא הרג. הוא היה איתו ביחד."

המחבר : "מה הוא עשה, רחביה אלטשולר, מבנימינה אמרת?"

אבו-משאייח' : "מבנימינה. הוא אמר לשמשון יעני לא, לא, זה לא טוב, תפסיק."

המחבר : "הוא ניסה לעצור אותו?"

אבו-משאייח' : "כן. יתפסיק?"

המחבר : "ו..."

אבו-משאייח' : "ו..."

המחבר : "לא הסכים לעצור?"

אבו-משאייח' : "כן. לא. לא. הסכים, אחרי שהרג 85 איש."

המחבר : "רגע, הוא לבד הרג 85 איש?"

אבו-משאייח' : "הוא לבד."

המחבר : "לא?"

אבו-משאייח' (בערב בית) : "בחיי ילדי, בעיניי שלי, אני רואית."

המחבר : "עם מה הוא ירה, מה היה לו, היה לו?"

אבו-משאייח' : "היה לו סטן. אתה יודע מה זה?"

המחבר : "אהה"

אבו-משאייח' : "לא עוזי, סטן."

המחבר : "סטן. עוזי לא היה עוזי."

אבו-משאייח' : "סטן, והוא הרג אותם."

המחבר : "עם סטן היה..."

אבו-משאייח': "עם היד. כל אחד עמדו על הקיר זה לצד זה וכולם הפנים שלהם על קיר והוא בא מן אחורה

בראש, הרג אותם כולם."

המתבר: "כל פעם הוא שם כמה על הקיר?"

אבו-משאייח': "כן. כן."

המתבר: "קבוצות שמונה, חמישה, כמה היו שם?"

אבו-משאייח': "מה זה. בערך כל פעם היה 20-30 איש."

המתבר: "20-30?"

אבו-משאייח': "כן."

המתבר: "ואף אחד לא זז?"

אבו-משאייח': "ואף אחד לא זז."

המתבר: "ומה עשו כולם מסביב?"

אבו-משאייח': "מי?"

המתבר: "היו עוד חיילים?"

אבו-משאייח': "היו הרבה יהודים."

המתבר: "כן."

אבו-משאייח': "וכבשו אותם."

המתבר: "כן. אז היהודים, שעמדו שם מסביב?"

אבו-משאייח': "כן."

המתבר: "מה הם עשו?" אלטשולר אתה אומר אמר לו אל ת... היו, אתה אומר עוד הרבה יהודים, ורחביה

אלטשולר אמר לו תפסיק"

אבו-משאייח': "מה, זה מה שאני מכיר, מה זה ארבעה יהודים?"

המתבר: "והיהודים האחרים?"

אבו-משאייח': "היו, כל אחד יש לו נשק והוא עומד מסביב."

המתבר: "אבל, יעני, היו מבסוטים שהוא יורה בהם?"

אבו-משאייח': "לא. אני לא יודע."

המתבר: "לא אמרו אף מילה?"

אבו-משאייח': "לא אמרו שום דבר."

המתבר: "זאת אומרת הוא גמר את כול הרשימה שהיח לזו?"

אבו-משאייח': "כל הרשימה."

המחבר: "הוא דיבר משהו?"

אבו-משאייח': "מי?"

המחבר: "שמעו".

אבו-משאייח': "מה. אני לא שמעתי הייתי רחוק. מה זה. מה, אני הייתי איתו?"

המחבר: "רק תעשה לי טובה. תנסה עוד פעם להיזכר, כי זה נראה לי משהו נורא. בן-אדם אחד עם סטן ביד."

אבו-משאייח': "כן."

המחבר: "גומר 85 איש."

אבו-משאייח': "כן."

המחבר: "כל היהודים שעמדו מסביב אף מילחו?"

אבו-משאייח': "אף מילח. פעמיים או שלושה פעמים הוא מחליף את הזת, ה..."

המחבר: "מחשניות?"

אבו-משאייח': "מחשניות?"

המחבר: "יעני כדור לבן-אדם."

אבו-משאייח': "כן."

המחבר: "אתה אומר בראשו?"

אבו-משאייח': "בראש. כן."

המחבר: "בערך, אם אתה מנסה, ב... באיזה שעה בערך זה היה?"

אבו-משאייח': "היה כמעט בשתיים. גמרנו בדיוק כמו עכשיו או לפני זה, זה היה בערב, כן."

המחבר: "יעני שתיים-שלוש בצהריים?"

אבו-משאייח': "כן."³⁰

בהמשך הסביר אבו-משאייח' מה שאמרו גם אחרים, כי לא פגעו אלא בבחורים בלבד, לא בילדים, בחורות או זקנים. בהמשך ניסה המחבר להבין את מספר המוצאים להורג על פי אבו-משאייח':

המחבר: "אני מתאר לעצמי שמישהו שאל אותו, מישהו דיבר איתו. מישהו... מה הוא הסביר, למה ה - 85 האלה?"

אבו-משאייח': "זה אני לא שמעתי, לא יכול להגיד לך. אני לא יכול לשקר אותך."

המחבר: "אתה באיזה מרחק היית משם?"

אבו-משאייח': "אני, כמו אתה יודע מה זה שמה, בערך 20 - 25 מטר."

המחבר: "יעני איפה שהאוטו?"

אבו-משאייח': "הם...?"

³⁰ ראה: אבו-משאייח' - ראיון אישי ב - 4.4.1997.

המחבר: "בערך כמו שמפה והאטו!"

אבו-משאייח': "כן, לא אוטו, לעמוד."

המחבר: "לעמוד! בוא נגיד משהו כמו 30 מטר. אתה באותו לילה היית שם, כול הזמן!"

אבו-משאייח': "כן. אני הייתי ישן עם וחבר שלי, אחד, מחמד אבו-עבד."

המחבר: "זאת אומרת היית אורח אצל בן-אדם."

אבו-משאייח': "כן. אני ראיתי את הכול."

המחבר: "מחמד..."

אבו-משאייח': "אבו-עבד."

המחבר: "אבו-עבד. אחרי שנמרו. אחרי שהוא גמר לירות ב-85 האנשים האלה, מה, מה קרה חלאתו?"

אבו-משאייח': "באו מכוונת, לקחו את היתר."

המחבר: "מה זה, אוטומוביליס?"

אבו-משאייח': "כן. לקחו את היתר, חלק, אתה יודע מה זה, שלחו אותו לפרידיס, הבחורות והזקנים והוקנות

וחלק לקחו אותם ל... [נקטעה ההקלטה]

בהמשך, הסביר אבו-משאייח' את יחסיו המיוחדים עם הצבא ושירות הביטחון.

המחבר: "אתה לאן הלכת משמה?"

אבו-משאייח': "אני? חזרתי לקיסריה."

המחבר: "כן, אבל אתה לא היית יחד עם כל האחרים שהיו שם?"

אבו-משאייח': "ותראה, לא, אני לא, אני הייתי עם ח... תראה יש לי חבר'ה היו, יהודים, ואני מכיר אותם."

המחבר: "חבר'ה מאיפה?"

אבו-משאייח': "הם...!"

המחבר: "חבר'ה איזה, מאיפה מהצבא או מזיכרון או מאיפה?"

אבו-משאייח': "לא, מהצבא, משירות הביטחון."

המחבר: "אהה."

אבו-משאייח': "ואני חזרתי."³¹

במקום אחר, בהמשך, הסביר אבו-משאייח' שעבד עבור שירות הביטחון משנת 1947 ועד 1968

והיה מעין פנסינור שלהם בהמשך. בפגישה השנייה, עליה נדבר עוד בהרחבה, אמר אבו-משאייח'

כי כבר ב-1936 היה קשור ליהודים ולא רק הוא אלא עוד אביו, לפניו, עשה זאת.

³¹ ראה: שם.

אבו-משאייח' גם הסביר על שהותם של כמה עשרות סורים בטנטורה, 40 עד 50 איש, משך כשנה לפני כיבוש הכפר והדריכו את האנשים בנשק ולחימה, אך אמר שהם ברחו בטרם החל הקרב, כך שלא נמצאו במקום לאחר כיבושו. לדברי אבו-משאייח', בתחילת המלחמה, אחרי שעה-שעתיים הם נעלמו. הוא שאל עליהם אך הם נעלמו ואף אחד לא ידע היכן הם ועל פי אבו-משאייח' הם עזבו עם ה"לגש" (סירת מנוע מהירה) שלהם.

המחבר שאל את אבו-משאייח' האם ידוע לו על הרג נוסף בבית הקברות או במקום אחר בטנטורה, עליהם שמע המחבר ממרואיינים אחרים, אך הוא לא ידע על כל אירוע נוסף.

לשאלה אחרת, על סך כול ההרוגים מטנטורה באותו היום השיב אבו-משאייח', שמספרם מגיע, אולי, ל – 110. הוא ציין כי הוא בטוח לגבי המספר וכי קיבל אותו מן הערבים, אנשי טנטורה, מזקנים וזקנות, בגין הקשרים שהיו לו עקב היות האם של אשתו מטנטורה, בת למשפחת אבו-גי'מוס.

בראיון השני עם אבו-משאייח', ב- 25.7.1997, שאל המחבר את האיש שוב, בנושאים שונים, בהם עסקה גם הפגישה הראשונה. שוב דובר על החיילים הזרים שהיו בטנטורה. אבו-משאייח' סיפר שלמודיעין היהודי היו ידיעות על טנטורה לא רק ממנו או מאת מודיעים אחרים כי אם גם מחיפה, מעכו ומתרישית, מהם קיבלו את הידיעה על החיילים הזרים בטנטורה. הוא עצמו, לדבריו, נשאל פעמיים על ידי יהודה בשן, מקציני המודיעין בחיפה, על עניין הזרים, ודיווח לו על נוכחותם. אבו-משאייח' אף דיבר על כך שהזרים אימנו את אנשי טנטורה בשימוש בנשק ושלאחר הכיבוש נמצאה מכונית שהייתה עמוסה בתחמושת וכן שניים או שלושה ברנים (עליהם עוד נדון בהמשך), בבית של משפחת יחיא, בו התגוררו הזרים. על שלושת מקלעי הברן אמר אבו-משאייח': "אני יודע, אני כמעט ראיתי שניים בעיניים שלי."

לכן, לפי דברי אבו-משאייח', תקפו היהודים את טנטורה, אם כי את החיילים הזרים, בסופו של דבר, לא מצאו בכפר בעת ההתקפה. אבו-משאייח' גם אישר כי דרך הסורים הגיעה אספקה ונשק לשלושת כפרי "המשולש הקטן" – אגוז, ג'בע ועין עיזאל.

על פי טענת אבו-משאייח' כל הכפר ידע על נוכחותם בכפר, אשר לא היו או ברחו באותו היום, על אימוני הנשק שכל יום בערב הם ערכו לתושבי טנטורה באזור בכפר שנקרא קראקון וכן עמד על דעתו שהיו בטנטורה שלושה מקלעי ברן, ועל מכונית שלימה עמוסה בתחמושת שמצאו החיילים בטנטורה לאחר הכיבוש. אבו-משאייח' הסכים עם המחבר שתקיפת טנטורה על ידי היהודים נערכה בגין הידיעה על היות הסורים בכפר וכן יבוא הנשק והתחמושת לאזור דרך טנטורה. גם על